

Het SPIRIT-model

Handleiding voor leerkrachten

Auteurs

Flavio BACCI, Bram MALISSE, Anja DECOSTER, Tibor DÓRI, Dr. Katalin KULMAN, Dr. Miklós LEHMANN, Crystal-Jade LERIOS, Dr. Enikő TANKÓ, Dr. Imre TÓDOR

Editer

Flavio BACCI

Dankwoord

Wij willen de psychologen bedanken die betrokken waren bij de eerste fase van het project, voor hun uitstekende professionele bijdrage aan het in kaart brengen en selecteren van de vaardigheden die ontwikkeld moeten worden bij kinderen tussen 6 en 10 jaar.

In het bijzonder danken wij: Annick Biesmans en Judith Langenaeken (cognitief psycholoog en pedagoog – BE), Myria Konikkou (klinisch psycholoog – CY), Cintia Budinszki (klinisch psycholoog – HU), Grazia Serantoni (psycholoog-psychotherapeut – IT), dr. Zoltán Dósa PhD (psycholoog, universitair hoofddocent – RO).

Vormgeving

Leila SZABÓ, Norbert SZABÓ

Uitgever

Uitgegeven door Erasmushogeschool Brussel

Disclaimer

Dit werk werd gerealiseerd binnen het project **Skills of Tomorrow for Children of Present: Complex Future-Skill Development with the Synergy of Learning Activities, Game-Based Learning, and STEAM**. Het project wordt gefinancierd door de Europese Commissie in het kader van het Erasmus+-programma (subsidieovereenkomst nr. 2023-1-HU01-KA220-SCH-000154457).

De standpunten en meningen die in dit document worden geuit, zijn uitsluitend die van de auteur(s) en weerspiegelen niet noodzakelijk die van de Europese Unie of het Europees Uitvoerend Agentschap onderwijs en cultuur (EACEA). Noch de Europese Unie, noch EACEA kan hiervoor aansprakelijk worden gesteld.

Alle leden van het SPIRIT-project streven ernaar om correcte en actuele informatie te publiceren en besteden hier de grootste zorg aan. Toch aanvaarden zij geen aansprakelijkheid voor eventuele onjuistheden, noch voor directe, indirecte of gevolgschade die voortvloeit uit het gebruik van deze informatie. Deze tekst is een vertaling van de oorspronkelijke Engelstalige versie. Bij onduidelijkheden wordt aangeraden de originele tekst te raadplegen.

Copyright (C) 2025, SPIRIT

Dit werk valt onder een 'Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International-licentie'.

Inhoudstafel

1	INLEIDING	2
2	‘TRANSVERSALE VAARDIGHEDEN’	5
2.1	Definities	5
2.2	Wetenschappelijk bewijs voor het aanleren van transversale vaardigheden op basisscholen 7	
2.3	Bestaande modellen	7
3	TOEKOMSTSCENARIO'S	8
4	HET SPIRIT-MODEL	10
4.1	Opbouw model	10
4.2	De leeftijd en ontwikkelingsniveaus van kinderen	12
4.3	Leeractiviteiten	12
4.4	Het centrum van het model: De rol van de Leerkacht	13
5	DE 10 VAARDIGHEDEN	17
5.1	Emotioneel bewustzijn, regulatie en communicatie	17
5.2	Creativiteit	21
5.3	Probleemoplossend denken	24
5.4	Kritisch denken	28
5.5	Veerkracht	32
5.6	Flexibiliteit	37
5.7	Nieuwsgierigheid & verwondering	40
5.8	Empathie	44
5.9	Waardering voor mensen en natuur	47
5.10	Verbondenheid	50
6	LEEFTIJD SKENMERKEN	53
6.1	Cognitieve ontwikkeling	53
6.2	Emotionele ontwikkeling	54
6.3	Fysieke en motorische ontwikkeling	54
6.4	Inzichten uit de neurowetenschap	55
7	HOE TRANSVERSALE VAARDIGHEDEN AANLEREN IN DE BASISCHOOL?	57
7.1	Kolb’s leercyclus als leidraad	57
7.2	Fase 1: Concrete ervaring	58
7.3	Fase 2: Reflectie	58
7.4	Fase 3: Inzicht en begrip	59
7.5	Fase 4: Toepassen in nieuwe situaties	59
8	SLOTBEBOUWING	60
9	REFERENTIELIJST	61

1 INLEIDING

We leven in een bijzonder tijdperk. Volgens futurist Ray Kurzweil bevinden we ons in een periode van exponentiële verandering. Niet alleen technologie ontwikkelt zich razendsnel, ook onze manier van leven, werken en samenleven verandert voortdurend.

Deze ontwikkelingen vragen ook iets van het onderwijs. Als scholen kinderen willen voorbereiden op het leven van vandaag en morgen, is het belangrijk om na te denken over welke kennis en vaardigheden zij meegeven aan hun leerlingen.

Naast de klassieke vakkennis en -vaardigheden is er de afgelopen dertig jaar steeds meer aandacht gekomen voor zogenaamde soft skills, 21e eeuwse vaardigheden of transversale vaardigheden. Dit zijn vaardigheden zoals zelfbewustzijn, communiceren, samenwerken, omgaan met emoties en relaties opbouwen. Hun belang wordt vandaag erkend in vrijwel alle aspecten van het leven.

Kinderen begeleiden in het ontwikkelen van deze vaardigheden is een boeiende, maar ook uitdagende opdracht.

Het SPIRIT-model (Skills of Tomorrow for Children of the Present) werd ontwikkeld binnen een Europees Erasmus+ KA2-project dat liep van 2023 tot 2026. Het project bracht vijf partners uit verschillende Europese landen samen met een gemeenschappelijk doel: kinderen beter voorbereiden op de uitdagingen van de toekomst door hun transversale vaardigheden te versterken.

Om dit doel te bereiken, ontwikkelde het project een handleiding en bijhorende inspiratieboxen dat leerkrachten, ondersteunt bij het aanleren van transversale vaardigheden in het lager onderwijs, specifiek voor leerlingen van de eerste en tweede graad. Het uitgewerkte materiaal is het resultaat van de samenwerking tussen 5 onderwijs- en onderzoeksorganisaties uit verschillende Europese landen: de Patrizio Paoletti Foundation (Italië), de Erasmushogeschool Brussel (België), de Sapientia Hungarian University of Transylvania (Roemenië), MDOE/ELTE TÓK (Hongarije) en VitaComm (Cyprus).

De handleiding en de inspiratieboxen combineert theorie en praktijk en biedt concrete handvatten om kinderen te ondersteunen in hun persoonlijke en sociale ontwikkeling. Zo wil het bijdragen aan onderwijs dat beter aansluit bij de uitdagingen van de 21e eeuw.

De term transversale vaardigheden ontstond in de jaren zeventig binnen het onderwijs en de arbeidswereld. In die periode maakte het Amerikaanse Ministerie van Defensie een onderscheid tussen technische vaardigheden, die nodig zijn om een specifieke taak uit te voeren, en meer algemene vaardigheden die mensen helpen om effectief samen te werken en zich aan te passen aan nieuwe situaties.

Sindsdien is het belang van transversale vaardigheden sterk toegenomen. Onze samenleving verandert immers voortdurend. Globalisering, digitalisering en technologische innovaties zorgen ervoor dat mensen steeds vaker moeten samenwerken, communiceren, problemen oplossen en flexibel omgaan met verandering.

Daarom krijgen vaardigheden zoals zelfbewustzijn, empathie, samenwerking, kritisch denken en communicatie vandaag een steeds belangrijkere plaats binnen het onderwijs. Ze helpen

kinderen niet alleen om succesvol te leren, maar bereiden hen ook voor op een toekomst waarin aanpassingsvermogen en menselijke relaties van grote waarde zijn.

In een wereld waarin robotisering, kunstmatige intelligentie en wereldwijde transformaties beroepen en menselijke interacties hervormen, zijn vaardigheden als effectieve communicatie, empathie, veerkracht, creativiteit, kritisch denken en samenwerking cruciaal geworden voor persoonlijk en collectief succes. Dit zijn niet alleen vaardigheden die nuttig zijn voor werk: transversal vaardigheden beïnvloeden emotioneel en sociaal welzijn, een gevoel van erbij horen en de ontwikkeling van actief en verantwoordelijk burgerschap.

Voor de kinderen van vandaag, die morgen de volwassenen zullen zijn, betekent het beheersen van deze vaardigheden dat ze beter voorbereid zijn op een onvoorspelbare toekomst. Maar hoe leer je het ze? Hoe maak je ze een onderdeel van het onderwijs op basisscholen? Het SPIRIT-project wilde deze vragen beantwoorden.

Centraal staat het SPIRIT-model, een driedimensionale structuur die het onderwijs van transversal vaardigheden organiseert volgens drie hoofdassen.

1. **De 10 Transversale vaardigheden** - Het SPIRIT-onderzoeksteam selecteerde, na het ondervragen van meer dan 500 leraren afkomstig uit 5 verschillende landen en het interviewen van ontwikkelingspsychologen, 10 vaardigheden die belangrijk zijn voor het welzijn, de veerkracht en de persoonlijke groei van kinderen.
2. **De leeftijd van de kinderen** - Het model houdt rekening met de ontwikkeling van kinderen op cognitief, emotioneel en sociaal vlak. Omdat kinderen op elke leeftijd andere behoeften en mogelijkheden hebben, biedt het model aangepaste suggesties voor verschillende ontwikkelingsfasen.
3. **De leeractiviteiten** - Om transversale vaardigheden op een boeiende en doeltreffende manier aan te leren, maakt het SPIRIT-model gebruik van verschillende leeractiviteiten. Daarbij wordt gewerkt met gezelschapsspellen, specifieke werkvormen en STEAM-activiteiten (Wetenschap, Technologie, Engineering, Kunst en Wiskunde).

Het SPIRIT-model stelt leraren in staat te navigeren tussen de verschillende dimensies van het model, het aan te passen aan de specificiteiten van hun klassen en de behoeften van hun leerlingen, en zal dienen als kompas om hen te begeleiden bij hun keuze van activiteiten. Bij het handboek hoort een catalogus van activiteiten, getest op scholen, die bedoeld is als voorbeeldgids voor leraren die transversal vaardigheden in hun onderwijs willen gaan integreren.

Een belangrijk uitgangspunt van het SPIRIT-model is de rol van de leerkracht. Leerkrachten zijn immers veel meer dan alleen kennisoverdragers. Ze zijn rolmodellen, begeleiders en inspirators die een belangrijke invloed hebben op de ontwikkeling van kinderen.

Daarom besteedt het model veel aandacht aan het zelfbewustzijn van leerkrachten. Wanneer leerkrachten zelf ervaren wat vaardigheden zoals empathie, kritisch denken, samenwerking en probleemoplossend denken betekenen, kunnen zij deze ook op een meer authentieke en effectieve manier aanleren aan hun leerlingen.

Dit bewustzijn draagt bij aan een positief leerklimaat waarin kinderen zich veilig voelen om vragen te stellen, fouten te maken, nieuwe dingen uit te proberen en van elkaar te leren. Zo ontstaat een leeromgeving waarin zowel kinderen als volwassenen blijven groeien.

Het aanleren van transversale vaardigheden gaat immers niet alleen over wat kinderen leren, maar ook over hoe zij leren. Een leerkracht die bewust met deze vaardigheden omgaat, kan dit proces op een krachtige manier begeleiden.

We hopen dat dit handboek een bron van inspiratie zal zijn en dat de voorgestelde ideeën en activiteiten je ondersteunen in het creëren van betekenisvolle leerervaringen. Zo kunnen we samen bouwen aan een onderwijsomgeving waarin kinderen de kennis, vaardigheden en veerkracht ontwikkelen die zij nodig hebben voor de toekomst.

Met dankbaarheid,

Het SPIRIT-projectteam

2 ‘TRANSVERSALE VAARDIGHEDEN’

2.1 Definities

Er zijn heel wat termen in omloop die grontendeels over hetzelfde gaan.

Soft skills verwijzen naar niet-technische interpersoonlijke vaardigheden en eigenschappen die individuen in staat stellen effectief te communiceren, samen te werken en te communiceren met anderen. Voorbeelden zijn teamwork, empathie, communicatie, aanpassingsvermogen en probleemoplossing.

Transversale vaardigheden zijn veelzijdige competenties die toepasbaar zijn op meerdere levens- en werkgebieden, en die specifieke beroepen of disciplines overstijgen. Deze omvatten kritisch denken, communicatie, digitale geletterdheid en leervaardigheden, waardoor individuen zich kunnen aanpassen aan diverse en veranderende contexten.

Levensvaardigheden zijn praktische vaardigheden en vaardigheden die individuen in staat stellen om dagelijkse uitdagingen en verantwoordelijkheden effectief te beheren. Deze omvatten besluitvorming, zelfbewustzijn, financiële geletterdheid, emotioneel management en gezondheidsgerelateerde praktijken. Levensvaardigheden helpen mensen persoonlijke en sociale situaties te navigeren.

Vaardigheden van de 21e eeuw omvatten een set kennis, gewoonten en houdingen die cruciaal zijn voor succes in een moderne, onderling verbonden en snel veranderende wereld. Ze worden doorgaans ingedeeld in drie gebieden: (i) vaardigheden leren: kritisch denken, creativiteit, samenwerking en communicatie; (ii) geletterdheidsvaardigheden: informatiegeletterdheid, mediageletterdheid en digitale geletterdheid; (iii) Levensvaardigheden: flexibiliteit, leiderschap, sociale vaardigheden en productiviteit.

Soft skills, transversale skills, levensvaardigheden en 21e-eeuwse vaardigheden delen een gemeenschappelijke nadruk op niet-technische vaardigheden die overdraagbaar zijn over verschillende levensgebieden. Ze richten zich allemaal op het helpen van mensen om de competenties te ontwikkelen die nodig zijn om effectief met anderen te communiceren, zich aan te passen aan veranderende omgevingen en problemen creatief op te lossen. Deze vaardigheden overlappen in hun bijdragen aan persoonlijke groei, interpersoonlijke effectiviteit en professioneel succes, wat hun rol in het bevorderen van aanpassingsvermogen en levenslang leren benadrukt.

Ze verschillen echter in reikwijdte, context en focus. Soft skills richten zich voornamelijk op interpersoonlijke eigenschappen zoals communicatie, teamwork en empathie, vaak toegepast in professionele of sociale omgevingen. Transversale vaardigheden zijn breder, waaronder cognitieve en digitale competenties, zoals kritisch denken en leren leren, die relevant zijn over disciplines en sectoren heen. Levensvaardigheden richten zich meer op praktische, emotionele en sociale vaardigheden die nodig zijn om met dagelijkse uitdagingen om te gaan, zoals besluitvorming, emotionele regulatie en financiële geletterdheid. Ondertussen worden vaardigheden van de 21e eeuw afgestemd op de eisen van de moderne, onderling verbonden wereld, met nadruk op kritisch denken, creativiteit, digitale geletterdheid en wereldwijde samenwerking. Hoewel soft skills, transversale en levensvaardigheden tijdloos relevant zijn,

zijn vaardigheden in de 21e eeuw vooral ontworpen om hedendaagse uitdagingen in onderwijs, technologie en de arbeidsmarkt aan te pakken.

We vatten de belangrijkste kenmerken samen in deze tabel:

	Definitie	Focusgebied	Voorbeelden	Context
Soft Skills	Niet-technische interpersoonlijke vaardigheden die effectieve interactie, samenwerking en communicatie mogelijk maken.	Interpersoonlijk & Sociaal	Teamwork, empathie, communicatie, aanpassingsvermogen, probleemoplossing	Voornamelijk professionele en sociale omgevingen
Transversale vaardigheden	Veelzijdige competenties die toepasbaar zijn op verschillende levens- en werkgebieden, en die specifieke beroepen of disciplines overstijgen.	Cognitief, digitaal en interpersoonlijk	Kritisch denken, communicatie, digitale geletterdheid, leren leren	Toepasbaar in opleiding, werk, privéleven – overdraagbaar over verschillende domeinen
Levensvaardigheden	Praktische en emotionele vaardigheden die individuen helpen om dagelijkse persoonlijke en sociale uitdagingen effectief te beheersen.	Persoonlijk & Sociaal	Besluitvorming, zelfbewustzijn, financiële geletterdheid, emotionele regulatie, gezondheidspraktijken	Voornamelijk persoonlijk en sociaal leven, maar ook relevant in onderwijs en werk
Vaardigheden in de 21e eeuw	Kennis, gewoonten en houdingen zijn cruciaal voor succes in een snel evoluerende, onderling verbonden wereld.	Leren, Geletterdheid & Leven	Kritisch denken, creativiteit, samenwerking, communicatie, informatievaardigheid, mediageletterdheid, flexibiliteit, leiderschap, sociale vaardigheden, productiviteit	Nadruk op onderwijs, digitale contexten en de wereldwijde beroepsbevolking

Onze focus lag op transversale vaardigheden omdat het, in bredere zin, ook cognitieve vaardigheden omvat die fundamenteel zijn voor de 21e eeuw. We spreken in deze handleiding en de bijhorende documenten over ‘transversale vaardigheden’.

2.2 Wetenschappelijk bewijs voor het aanleren van transversale vaardigheden op basisscholen

Wetenschappelijk onderzoek toont aan dat het integreren van onderwijs rond transversale vaardigheden in het basisonderwijs een duidelijke meerwaarde heeft. Het draagt niet alleen bij aan betere leerprestaties, maar versterkt ook sociale interacties en vergroot de toekomstige inzetbaarheid van leerlingen. Deze vaardigheden – zoals communicatie, samenwerking, probleemoplossend vermogen en flexibiliteit – zijn essentieel voor een brede, evenwichtige ontwikkeling.

Uit verschillende studies blijkt dat het vroeg aanleren van transversale vaardigheden de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen ondersteunt. Dit leidt tot beter gedrag in de klas en sterkere academische resultaten. Zo benadrukt een rapport van Hanover Research (2018) dat het opnemen van deze vaardigheden in zowel het basis- als secundair onderwijs leerlingen beter voorbereidt op verdere studies en de arbeidsmarkt. De studie onderstreept bovendien dat een vroege focus op communicatie, samenwerking en probleemoplossing een positieve invloed heeft op prestaties, motivatie en langetermijnsucces.

Aanvullend onderzoek wijst erop dat kwalitatieve programma's in het kleuter- en lager onderwijs, met aandacht voor karaktervorming, duurzame en kostenefficiënte voordelen opleveren. Volgens het Institute of Education Sciences (2020) hangt de ontwikkeling van transversale vaardigheden sterk samen met later succes, zowel professioneel als persoonlijk. Scholen kunnen deze vaardigheden stimuleren door sociaal-emotioneel leren te integreren, samenwerking via groepswork te bevorderen en communicatieve en probleemoplossende opdrachten in te bouwen in dagelijkse lessen. Eigenschappen zoals zelfregulatie, aanpassingsvermogen en teamwork blijken immers cruciaal voor verdere groei en worden sterk gewaardeerd door werkgevers.

In de praktijk bestaan er verschillende manieren om transversale vaardigheden in het basisonderwijs te versterken. Door ze te verweven in bestaande vakken – zoals 'wetenschappen en techiek', 'wiskunde' of 'geschiedenis' – ontwikkelen leerlingen tegelijk inhoudelijke kennis en belangrijke vaardigheden. Praktijkgerichte projecten en samenwerkend leren stimuleren bijvoorbeeld empathie en samenwerking, terwijl onderzoeksopdrachten het kritisch denken en probleemoplossend vermogen versterken. Daarnaast kan een gerichte gezondheidseducatie bijdragen aan betere zelfbeheersing en emotioneel welzijn.

Samenvattend is er sterk bewijs dat het structureel integreren van transversale vaardigheden in het basisonderwijs essentieel is. Het ondersteunt niet alleen de brede ontwikkeling van leerlingen, maar bereidt hen ook voor op de uitdagingen van verdere studies, werk en het dagelijks leven.

2.3 Bestaande modellen

Er bestaan verschillende onderbouwde modellen die scholen ondersteunen bij het ontwikkelen van transversale vaardigheden in het basisonderwijs. Drie veelgebruikte kaders zijn het LifeComp-model, het UNICEF-model en het CASEL-framework. Elk van deze modellen biedt handvatten om deze vaardigheden doelgericht en structureel te integreren in het onderwijs.

Het LifeComp-model, ontwikkeld door de Europese Commissie, is een kader voor persoonlijke, sociale en leercompetenties. Het richt zich op het versterken van essentiële levensvaardigheden in verschillende leerfasen en ondersteunt leerkrachten, beleidsmakers en onderwijsinstellingen bij de integratie ervan in het curriculum. Binnen het basisonderwijs helpt LifeComp om vaardigheden zoals zelfregulatie, communicatie en kritisch denken systematisch te ontwikkelen.

Het model vertrekt vanuit een geïntegreerde aanpak: transversale vaardigheden worden niet los aangeleerd, maar verweven met bestaande vakken zoals taal, maatschappijleer en natuurwetenschappen. Op die manier leren leerlingen deze vaardigheden in een betekenisvolle context. Daarnaast is LifeComp flexibel opgezet, zodat het afgestemd kan worden op de specifieke noden van leerlingen en de onderwijspraktijk. Het stimuleert zo een brede, samenhangende ontwikkeling waarin kennis en vaardigheden elkaar versterken.

Het UNICEF-model legt de nadruk op het belang van transversale vaardigheden voor het omgaan met de uitdagingen van de 21e eeuw. Vaardigheden zoals probleemoplossend denken, communicatie, empathie en aanpassingsvermogen staan centraal. In het Global Framework on Transferable Skills worden deze competenties beschreven als essentieel voor het ontwikkelen van veerkracht en het vermogen om complexe situaties te hanteren, zowel op persoonlijk als maatschappelijk vlak.

Volgens UNICEF functioneren deze vaardigheden niet afzonderlijk, maar in wisselwerking met basiskennis en waarden. Ze versterken andere leerprocessen en ondersteunen leerlingen in het verder opbouwen van kennis en inzichten. Door hier expliciet op in te zetten, wil UNICEF jongeren versterken tot actieve, betrokken en veerkrachtige burgers die hun weg vinden in een snel veranderende samenleving.

Het CASEL-framework (Collaborative for Academic, Social, and Emotional Learning) is een internationaal erkend model dat focust op sociaal en emotioneel leren. Het bevordert onder meer zelfbewustzijn, zelfmanagement, sociale vaardigheden en verantwoordelijkheidszin. Deze elementen dragen bij aan het welzijn van leerlingen en hun functioneren in sociale contexten.

CASEL benadrukt dat sociaal en emotioneel leren een essentiële voorwaarde is voor schoolsucces en persoonlijke groei. Door hier systematisch aandacht aan te besteden, ontwikkelen leerlingen de nodige vaardigheden om niet alleen academisch te presteren, maar ook sociaal en emotioneel veerkrachtig te functioneren.

Samengevat bieden deze drie modellen complementaire inzichten en concrete handvatten om transversale vaardigheden in het basisonderwijs te versterken. Ze onderstrepen het belang van een geïntegreerde aanpak, waarbij cognitieve, sociale en persoonlijke ontwikkeling hand in hand gaan.

3 TOEKOMSTSCENARIO'S

De snelle sociaal-economische veranderingen van de afgelopen jaren zullen zich de komende decennia verder versnellen, vooral door ingrijpende technologische ontwikkelingen. Volgens verschillende rapporten (o.a. Europese Commissie, 2022) kunnen deze evoluties grofweg worden onderverdeeld in drie domeinen: technologische, economische en sociale veranderingen. Elk van deze domeinen heeft een aanzienlijke impact op de vaardigheden die in de toekomst nodig zullen zijn.

Technologische ontwikkelingen spelen hierin een sleutelrol. Kunstmatige intelligentie en automatisering worden steeds breder ingezet en nemen zowel repetitieve als complexere taken over. Hierdoor wordt de samenwerking tussen mens en technologie een vast onderdeel van werk en dagelijks leven. Innovaties zoals quantumcomputing en verbeterde communicatienetwerken (bijvoorbeeld 6G) zullen dataverwerking en connectiviteit ingrijpend veranderen. Tegelijk versnellen deze ontwikkelingen vooruitgang in domeinen zoals biotechnologie, geneeskunde, energie en milieutechnologie. De wereld wordt steeds meer digitaal en onderling verbonden.

Ook **economische veranderingen** volgen dit tempo. Nieuwe sectoren en businessmodellen ontstaan, vaak gebaseerd op data en AI. Tegelijk groeit het belang van duurzaamheid, met meer aandacht voor milieu-, sociale en governancecriteria. Circulaire economie en abonnementsmodellen winnen terrein. In de financiële sector zorgen digitalisering en blockchaintechnologie voor nieuwe toepassingen, zoals digitale valuta. Dit vraagt van burgers nieuwe kennis en vaardigheden om hier op een verantwoorde manier mee om te gaan.

Daarnaast zijn er belangrijke **sociale evoluties**. Vergrijzing zet druk op zorg- en pensioensystemen, terwijl verstedelijking en digitalisering leiden tot nieuwe manieren van samenleven en werken. Telewerk en flexibele loopbanen worden steeds normaler, en het klassieke lineaire carrièrepad maakt plaats voor meerdere loopbaanwissels. Ook de gig-economie groeit, waarbij werk vaker projectmatig en online georganiseerd wordt. Tegelijk neemt de culturele diversiteit toe, wat zowel kansen als uitdagingen biedt voor sociale cohesie. Ongelijkheid kan toenemen, hoewel digitalisering ook nieuwe toegang tot onderwijs en informatie creëert.

Deze ontwikkelingen bepalen samen welke vaardigheden in de toekomst essentieel zijn. Onderwijs speelt hierin een cruciale rol: scholen moeten leerlingen voorbereiden op een complexe en snel veranderende samenleving. Internationale kaders, zoals die van UNESCO, benadrukken daarom het belang van brede competenties, met aandacht voor complexiteit, diversiteit en aanpassingsvermogen.

Binnen deze visie nemen transversale vaardigheden een centrale plaats in. UNESCO onderscheidt onder meer mediawijsheid, intrapersonlijke en interpersoonlijke vaardigheden, kritisch en creatief denken en mondiaal burgerschap. Deze vaardigheden helpen leerlingen om flexibel om te gaan met verandering en actief deel te nemen aan de samenleving.

Ook Europese initiatieven sluiten hierbij aan. Het Skills Lab van de Europese Unie (2020) benadrukt dat toekomstige uitdagingen vragen om creativiteit, innovatie en samenwerking. Daarnaast ontwikkelde de Europese Commissie het ESCO-kader, dat vaardigheden en beroepen systematisch in kaart brengt en regelmatig actualiseert. Andere studies, zoals die van Kotsiou et al. (2022), wijzen op een sterke overlap tussen verschillende modellen en benadrukken onder meer kritisch denken, digitale vaardigheden, zelfsturing, veerkracht en levenslang leren.

Hoewel deze kaders vaak focussen op de arbeidsmarkt, is hun belang ruimer. Transversale vaardigheden dragen ook bij aan persoonlijke ontwikkeling en welzijn. In een sterk gedigitaliseerde samenleving zijn bijvoorbeeld digitale geletterdheid, kritisch denken en veerkracht onmisbaar om informatie te beoordelen, met stress om te gaan en weloverwogen keuzes te maken.

Daarnaast verandert ook de manier waarop we met elkaar communiceren. Samenwerking met zowel mensen als technologie (zoals AI-systemen) vereist sterke sociale en communicatieve vaardigheden, evenals empathie en zelfregulatie. Tegelijk vraagt een wereld met frequente veranderingen en loopbaanswitches om een sterk gevoel van identiteit en aanpassingsvermogen.

Samengevat maken technologische, economische en sociale veranderingen duidelijk dat transversale vaardigheden essentieel zijn voor de toekomst. Hoewel voorspellingen nooit volledig zeker zijn, is het wel duidelijk dat deze vaardigheden onmisbaar zijn om een evenwichtig, veerkrachtig en betekenisvol leven uit te bouwen in een snel veranderende wereld.

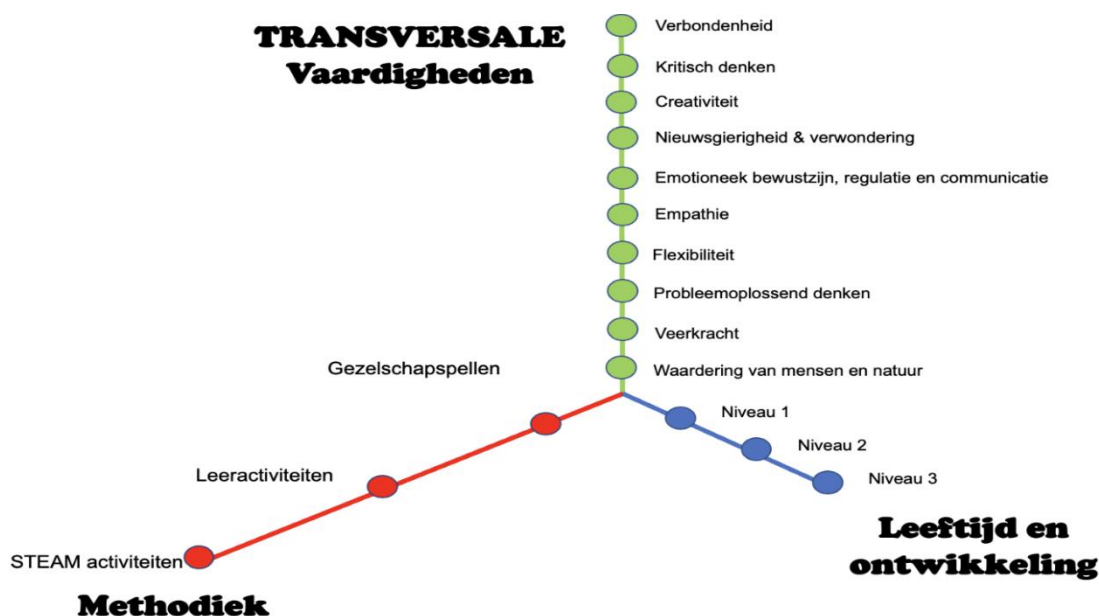
4 HET SPIRIT-MODEL

4.1 Opbouw model

Het SPIRIT-model biedt leerkrachten een praktische en gestructureerde manier om transversale vaardigheden aan te leren in de eerste en tweede graad van de lagere school.

Het model is opgebouwd rond drie samenhangende dimensies:

1. Transversale vaardigheden: Het model focust op tien transversale vaardigheden die belangrijk zijn voor het toekomstige welzijn en de ontwikkeling van kinderen.
2. Leeftijd en ontwikkeling: Voor elke vaardigheid zijn drie ontwikkelingsniveaus uitgewerkt. Zo kan de inhoud aangepast worden aan de leeftijd en het groeipad van de leerlingen.
3. Leeractiviteiten De vaardigheden worden aangeleerd via gevarieerde werkvormen, zoals:
 - gezelschapsspellen
 - werkvormen
 - STEAM-activiteiten (Wetenschap, Technologie, Techniek, Kunst en Wiskunde)

3.2 De 10 Transversale Vaardigheden

De 10 vaardigheden werden gekozen na een enquête met 500 leraren, focusgroepen met leraren en een reeks interviews met ontwikkelingspsychologen. Het onderzoeksteam van het SPIRIT-project selecteerde de 10 belangrijkste vaardigheden die essentieel zijn voor het psychologische welzijn van jongvolwassenen en die al begrepen en ontwikkeld kunnen worden bij kinderen van 6-10 jaar:

- **Verbondenheid** is het vermogen om zich als onderdeel van een bredere gemeenschap te zien en vanuit die verbondenheid zorgzaam, respectvol en verantwoordelijk om te gaan met anderen en de wereld.
- **Kritisch denken:** Het beoordelen van informatie en ideeën door vragen te stellen en na te denken over wat klopt en waarom.
- **Creativiteit:** Het bedenken van nieuwe ideeën of oplossingen door originele en verschillende invalshoeken te gebruiken.
- **Nieuwsgierigheid en verwondering** is het vermogen om met interesse, openheid en enthousiasme de wereld te verkennen, vragen te stellen en nieuwe ervaringen actief op te zoeken.
- **Emotioneel bewustzijn, regulatie en communicatie:** De vaardigheid om eigen gevoelens en die van anderen te herkennen en te begrijpen, hier op een rustige en doordachte manier mee om te gaan, en ze duidelijk en respectvol uit te drukken.
- **Empathie** is het vermogen om de gevoelens en perspectieven van anderen te begrijpen en hier op een respectvolle manier rekening mee te houden.
- **Flexibiliteit:** *is het vermogen om zich aan te passen aan veranderingen door gedachten, gedrag en aanpak te wijzigen wanneer situaties daarom vragen.*
- **Probleemoplossing:** Het oplossen van een probleem waarbij systematisch verschillende stappen doorlopen worden.
- **Veerkracht** is het vermogen om met uitdagingen en tegenslagen om te gaan, ervan te leren en er sterker uit te komen.
- **Waardering van mensen en de natuur:** is het vermogen om respect en zorg te tonen voor anderen en de omgeving, en bewust en verantwoordelijk te handelen ten opzichte van de wereld om ons heen.

4.2 De leeftijd en ontwikkelingsniveaus van kinderen

Voor elke vaardigheid hebben we drie ontwikkelingsniveaus gedefinieerd op basis van belangrijke theorieën over cognitieve en sociaal-emotionele ontwikkeling (bijv. Piaget, Vygotsky en Erikson). Deze niveaus stellen leraren in staat activiteiten af te stemmen op de vaardigheden en groeipad van kinderen:

- **Niveau 1:** Beginnende vaardigheid. Kinderen verkennen de transversale vaardigheid via eenvoudige, goed begeleide activiteiten.
- **Niveau 2:** Groeiende vaardigheid. Kinderen krijgen meer inzicht en passen de vaardigheid toe in verschillende situaties.
- **Niveau 3:** Gevorderde / zelfstandige vaardigheid. Kinderen gebruiken de vaardigheid zelfstandig en creatief in meer complexe situaties.

Elk niveau bevat observeerbare indicatoren. Die helpen leerkrachten om te zien waar een leerling staat in zijn ontwikkeling en om passende activiteiten te kiezen.

Bijvoorbeeld:

Empathie

- Niveau 1: Herkent de gevoelens van anderen met hulp van een volwassene.
- Niveau 2: Toont spontaan interesse in hoe anderen zich voelen.
- Niveau 3: Past zijn gedrag aan om anderen emotioneel te ondersteunen.

Nieuwsgierigheid en verwondering

- Niveau 1: Stelt eenvoudige vragen over wat hij ziet of hoort.
- Niveau 2: Gaat actief op ontdekking in nieuwe onderwerpen of activiteiten.
- Niveau 3: Gebruikt nieuwsgierigheid om te leren en problemen op te lossen

4.3 Leeractiviteiten

Om het aanleren van transversale vaardigheden te ondersteunen, zijn 3 inspiratieboxen ontwikkeld met telkens een andere didactische aanpakken.

1. Gezelschapsspellen

Bekende gezelschapsspellen, zoals Mikado of vier op een rij worden gebruikt omwille van hun leerwaarde en sociale karakter. Ze stimuleren op een natuurlijke en speelse manier:

- probleemoplossend denken
- creatief denken
- respect voor regels

2. Leeractiviteiten

Leerkrachten kunnen transversale vaardigheden op twee manieren aanbrengen:

- via gerichte activiteiten die specifiek op een bepaalde vaardigheid focussen
- door ze te integreren in bestaande vakken, zoals wiskunde, wetenschappen of geschiedenis

Bijvoorbeeld: probleemoplossend denken kan geoefend worden bij wiskundige vraagstukken of bij het uitvoeren van een technisch ontwerp

3. STEAM-activiteiten

Deze aanpak combineert verschillende domeinen (Wetenschap, Technologie, Engineering, Kunst en Wiskunde). en legt de nadruk op actief leren. Kinderen werken samen aan projecten waarbij ze:

- kritisch denken ontwikkelen
- creatieve oplossingen bedenken
- leren samenwerken

Voorbeeld: Het ontwerpen en bouwen van een kleine insectenhotel. Leerlingen denken na over materialen, vormgeving en het nut voor de natuur.

Het SPIRIT-model, zoals beschreven in dit handboek, helpt leerkrachten om de juiste activiteiten te kiezen. Samen met de inspiratieboxen bevordert het de ontwikkeling van transversale vaardigheden.

4.4 Het centrum van het model: De rol van de Leerkracht

Binnen het SPIRIT-project speelt de leerkracht een cruciale en onmisbare rol. Het model biedt structuur en hulpmiddelen, maar de impact ervan hangt vooral af van hoe de leerkracht deze inzet.

Leerkrachten dragen niet alleen kennis over. Ze geven ook zelf het voorbeeld van de vaardigheden die ze bij hun leerlingen willen ontwikkelen. Het gaat dus niet alleen om wat leerlingen **weten**, maar ook om wat ze **doen en ervaren**. Net deze combinatie maakt de leerkracht tot de kern van het SPIRIT-model.

Transversale vaardigheden, zoals empathie, veerkracht en emotioneel bewustzijn ontstaan vooral in interactie. Leerlingen leren ze het best door ze te ervaren en te oefenen in echte situaties.

Een leerkracht die deze vaardigheden zichtbaar toepast, creëert een klasomgeving waarin leerlingen ze op een natuurlijke manier kunnen ontwikkelen.

Bijvoorbeeld: een leerkracht die actief luistert en begrip toont, laat zien hoe empathie werkt in de praktijk.

Waarom de rol van de leerkracht zo belangrijk is:

- **Gedrag als voorbeeld**

Kinderen leren veel door te observeren. Ze nemen gedrag over van volwassenen. Een leerkracht die rustig omgaat met uitdagingen en helder communiceert, toont hoe deze vaardigheden in de praktijk werken.

- **Een veilige leeromgeving**

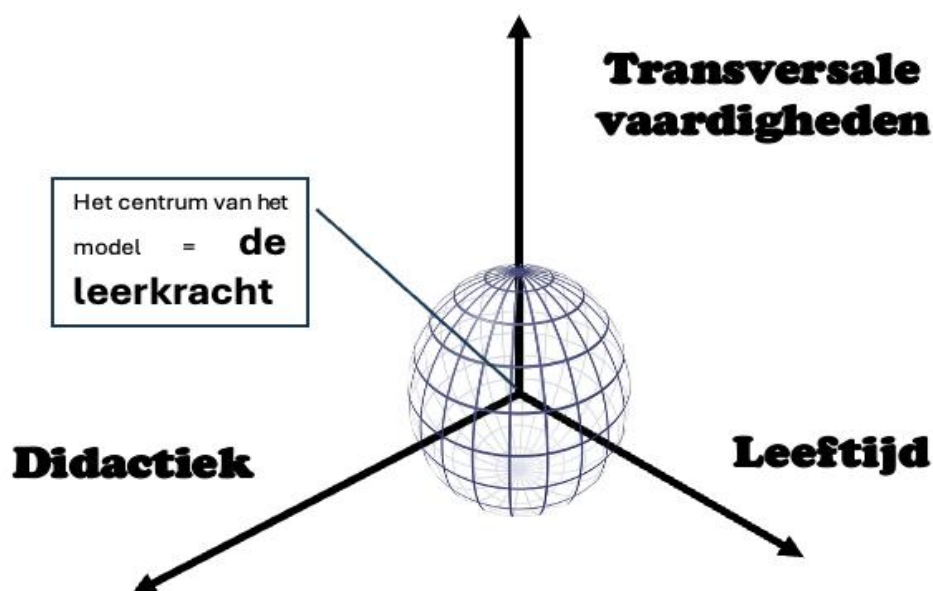
Transversale vaardigheden ontwikkelen zich het best in een omgeving waar leerlingen zich veilig en gewaardeerd voelen.

Een leerkracht die aandacht heeft voor emoties, open communicatie en respect, bouwt aan vertrouwen. Dat maakt het voor leerlingen gemakkelijker om nieuwe vaardigheden te oefenen.

- **Verbinding tussen leren en doen**

Transversale vaardigheden worden niet los aangeleerd, maar geïntegreerd in dagelijkse activiteiten en interacties.

Door deze vaardigheden zelf toe te passen, maakt de leerkracht ze concreet en bruikbaar voor leerlingen in hun dagelijks leven.

Je kan geen vaardigheden aanleren die je zelf niet hebt ervaren. Om leerlingen te begeleiden in de ontwikkeling van transversale vaardigheden, is het belangrijk dat leerkrachten deze eerst zelf ontwikkelen en verfijnen. Dit vraagt zelfinzicht, oefening en de bereidheid om te blijven groeien.

Waarom dit belangrijk is:

- **Authentiek handelen**

Leerlingen merken snel of iets echt is. Leerkrachten die zelf ervaring hebben met transversale vaardigheden, geven geloofwaardige voorbeelden en versterken zo hun impact.

- **Inzicht in uitdagingen**

Het ontwikkelen van deze vaardigheden verloopt niet altijd vanzelf. Leerkrachten die hier zelf aan gewerkt hebben, begrijpen beter waar leerlingen tegenaan lopen en kunnen gericht ondersteunen.

- **Sterkere verbinding met leerlingen**

Door eigen ervaring groeit het inlevingsvermogen. Dit maakt het makkelijker om aan te sluiten bij de noden van leerlingen en een sterke relatie op te bouwen.

Het SPIRIT-project nodigt leerkrachten uit om ook zelf te blijven leren. Het ontwikkelen van transversale vaardigheden is een continu proces dat zowel het professioneel als persoonlijk functioneren versterkt.

Leerkrachten krijgen ondersteuning via opleiding, maar kunnen ook zelf actief aan de slag gaan.

- **Zelfreflectie**

Sta stil bij je eigen sterktes en groeipunten.

Vragen zoals “*Hoe ga ik om met uitdagingen?*” of “*Hoe communiceer ik mijn gevoelens?*” kunnen hierbij helpen.

- **Toepassen in het dagelijks handelen**

Gebruik dagelijkse situaties om vaardigheden te oefenen.

Bijvoorbeeld: zie tegenslagen als leerkansen of probeer nieuwe werkvormen uit om nieuwsgierigheid te stimuleren.

- **Samenwerken met collega's**

Uitwisselen van ervaringen en ideeën geven nieuwe inzichten.

Het bespreken van bepaalde situaties helpt om vaardigheden verder te verdiepen.

- **Professionele ontwikkeling**

Volg specifieke opleidingen en vormingen

Transversale vaardigheden versterken niet alleen het lesgeven, maar ook het eigen functioneren:

- **Empathie** helpt om leerlingen beter te begrijpen en vertrouwen op te bouwen.
- **Veerkracht** ondersteunt bij het omgaan met uitdagingen in de klaspraktijk.
- **Flexibiliteit** maakt het makkelijker om in te spelen op veranderingen en verschillende noden.
- **Creativiteit** stimuleert nieuwe ideeën en oplossingen in de klas.

5 DE 10 VAARDIGHEDEN

5.1 Emotioneel bewustzijn, regulatie en communicatie

Definitie van de vaardigheid

Emotionele ontwikkeling is een belangrijke basis voor hoe mensen zich voelen en met anderen omgaan. Deze vaardigheid bestaat uit drie samenhangende onderdelen: emotioneel bewustzijn, emotieregulatie en communicatie van emoties.

- Emotioneel bewustzijn

Dit is het vermogen om je eigen gevoelens en die van anderen te herkennen en te begrijpen. Je kan benoemen wat je voelt en linken aan wat je meemaakt.

- Emotieregulatie

Dit betekent dat je leert omgaan met je emoties op een doordachte manier, in plaats van impulsief te reageren. Kinderen leren bijvoorbeeld om zichzelf te kalmeren, met frustratie om te gaan en sterke emoties zoals boosheid of verdriet op een gepaste manier te uiten.

- Communicatie van emoties

Dit gaat over het duidelijk en respectvol uitdrukken van gevoelens, zowel met woorden als via gedrag. Zo kunnen kinderen beter aangeven wat ze voelen, misverstanden vermijden en sterker contact maken met anderen.

Belang van deze vaardigheid

Emotioneel bewustzijn, regulatie en communicatie zijn belangrijk om goed om te gaan met de uitdagingen van vandaag. We leven in een wereld die snel verandert en waarin samenwerken centraal staat.

Deze vaardigheid helpt kinderen op verschillende manieren:

- Omgaan met stress en tegenslag

Kinderen die hun emoties herkennen en leren beheersen, kunnen beter omgaan met moeilijke situaties. Ze ontwikkelen veerkracht en blijven rustiger bij spanning of onzekerheid.

- Sterkere sociale relaties

Door hun gevoelens op een goede manier te uiten en rekening te houden met anderen, bouwen kinderen vertrouwen op. Ze leren samenwerken en conflicten oplossen zonder escalatie.

- Beter nadenken en beslissen

Wie zijn emoties onder controle heeft, kan helderder denken. Kinderen leren afgewogen keuzes maken, ook in uitdagende situaties, zonder zich te laten leiden door impulsieve reacties.

- Groeien in zelfvertrouwen

Kinderen die hun gevoelens begrijpen en respectvol kunnen uiten, ontwikkelen een positiever zelfbeeld. Ze voelen zich zekerder en durven zichzelf te zijn.

Ontwikkeling van deze vaardigheid (6–10 jaar)

Tussen 6 en 10 jaar maken kinderen belangrijke stappen in hun emotionele ontwikkeling. Ze leren hun gevoelens beter begrijpen, ermee omgaan en ze duidelijker uitdrukken.

6–7 jaar: eerste verkenning

Kinderen beginnen basisemoties te herkennen, zoals blij, verdrietig of boos, bij zichzelf en anderen.

Ze koppelen deze gevoelens aan concrete situaties, bijvoorbeeld blij zijn bij een compliment of verdrietig als ze worden buitengesloten.

Het omgaan met emoties gebeurt nog vooral met hulp van volwassenen. Kinderen gebruiken eenvoudige manieren om zich beter te voelen, zoals troost zoeken. Hun communicatie blijft beperkt: ze benoemen gevoelens kort, bijvoorbeeld “*ik ben boos*”, zonder veel uitleg.

8–9 jaar: groeiend inzicht

Kinderen krijgen meer inzicht in hun eigen emoties en die van anderen. Ze herkennen complexere gevoelens, zoals frustratie of trots, en begrijpen dat verschillende gevoelens tegelijk kunnen voorkomen.

Ze beginnen zelf eenvoudige strategieën te gebruiken om met emoties om te gaan, zoals diep ademhalen of even afstand nemen.

Ook praten ze vaker over wat ze voelen. Hun lichaamstaal en toon sluiten beter aan bij hun emoties.

10 jaar: meer zelfstandigheid

Kinderen ontwikkelen een sterker emotioneel inzicht. Ze begrijpen beter hoe gevoelens hun gedrag en keuzes beïnvloeden.

Ze gebruiken meer doordachte strategieën, zoals een probleem bespreken of een situatie anders bekijken.

Hun communicatie wordt duidelijker en genuanceerder. Ze passen zich ook beter aan aan de situatie, bijvoorbeeld door rustig te blijven bij een conflict.

Leerkrachten kunnen deze groei stimuleren door:

- rollenspelen
- verhalen en gesprekken over gevoelens
- ruimte te geven voor het uiten van emoties
- samen na te denken over oplossingen

Een veilige en ondersteunende omgeving is hierbij essentieel.

Observatie van het niveau

Deze indicatoren helpen leerkrachten om in te schatten waar leerlingen zich bevinden in hun ontwikkeling.

Niveau 1: Beginnend

Kinderen herkennen basisemoties bij zichzelf en anderen, zoals blij, boos of verdrietig. Ze kunnen deze gevoelens koppelen aan concrete situaties en begrijpen eenvoudige signalen, zoals een glimlach bij iemand die zich goed voelt.

Niveau 2: Groeiend

Kinderen leren eenvoudige manieren om met emoties om te gaan, zoals rustig ademen of even afstand nemen. Ze beginnen ook te merken dat hun gedrag invloed heeft op anderen en tonen meer verantwoordelijkheidsgevoel in sociale situaties.

Niveau 3: Gevorderd/Zelfstandig

Kinderen uiten hun gevoelens op een respectvolle manier en gebruiken meer doordachte strategieën om met emoties om te gaan, zoals een situatie anders bekijken of erover praten. Ze tonen inlevingsvermogen, begrijpen beter hoe gevoelens relaties beïnvloeden en passen dit toe in hun omgang met anderen.

Samenhang met andere vaardigheden

Emotioneel bewustzijn, regulatie en communicatie hangen sterk samen met andere transversale vaardigheden. Ze versterken elkaar en worden vaak tegelijk ontwikkeld.

- **Empathie**

Door emoties te herkennen en te begrijpen, kunnen kinderen zich beter inleven in anderen. Dit helpt om sterke en positieve relaties op te bouwen.

- **Veerkracht**
Kinderen die hun emoties leren beheersen, kunnen beter omgaan met tegenslagen en herstellen sneller van moeilijke situaties.
- **Assertiviteit**
Het uiten van gevoelens op een duidelijke en respectvolle manier helpt kinderen om voor zichzelf op te komen zonder agressief te zijn.
- **Actief luisteren**
Inzicht in emoties stimuleert aandachtig luisteren. Dit is belangrijk om anderen goed te begrijpen.
- **Omgaan met stress**
Wie emoties kan reguleren, blijft rustiger in stressvolle situaties en kiest vaker voor helpende strategieën.
- **Kritisch denken**
Door emoties te herkennen, kunnen kinderen situaties beter inschatten en evenwichtige beslissingen nemen.
- **Samenwerken**
Open en respectvolle communicatie bevordert vertrouwen en maakt het makkelijker om samen te werken.
- **Probleemoplossend denken**
Wanneer emoties onder controle zijn, kunnen kinderen helderder nadenken en creatiever naar oplossingen zoeken.

Didactische tips voor het ontwikkelen van deze vaardigheid

Leerkrachten kunnen deze vaardigheid op verschillende manieren stimuleren in de klas:

- **Gebruik van emotiewoorden stimuleren**
Moedig leerlingen aan om hun gevoelens te benoemen en erover te praten.
- **Eenvoudige ontspanningsoefeningen aanleren**
Oefen technieken zoals rustig ademen om leerlingen te helpen kalmeren bij spanning of boosheid.
- **Actief en reflectief luisteren tonen**
Herhaal in eigen woorden wat een leerling voelt en erken zijn of haar ervaring. Dit geeft leerlingen het gevoel dat ze begrepen worden.
- **Werken met een dagboek of tekenmomenten**
Laat leerlingen hun gevoelens uitdrukken via schrijven of tekenen.
- **Situaties inoefenen via rollenspel**
Oefen moeilijke gesprekken en besteed aandacht aan respectvolle taal en houding.
- **Positief gedrag benoemen en waarderen**
Geef erkenning wanneer leerlingen op een rustige en respectvolle manier met emoties omgaan of conflicten oplossen.

5.2 Creativiteit

Definitie van de vaardigheid

Creativiteit is de vaardigheid om nieuwe ideeën te bedenken door bestaande kennis, ervaringen en perspectieven op een andere manier te combineren.

Het gaat om het durven experimenteren, het zoeken naar verschillende oplossingen en het ontwikkelen van iets dat zowel origineel als bruikbaar is.

Creativiteit kan zich uiten in verschillende vormen, zoals kunst, verhalen, ontwerpen of probleemoplossing. Vaak ontstaat ze door samen te werken, feedback te krijgen en ideeën stap voor stap te verbeteren.

Belang van deze vaardigheid

Creativiteit is belangrijk om goed om te gaan met een wereld die voortdurend verandert. Ze helpt kinderen op verschillende vlakken:

- **Problemen oplossen en vernieuwen**
Creatieve kinderen bekijken situaties vanuit verschillende invalshoeken en bedenken originele oplossingen. Dit stimuleert innovatie.
- **Zichzelf uitdrukken**
Via tekenen, schrijven, muziek of spel leren kinderen hun ideeën en gevoelens uiten. Dit draagt bij aan hun welzijn en zelfvertrouwen.
- **Blijven leren en flexibel omgaan met verandering**
Creativiteit stimuleert nieuwsgierigheid en levenslang leren. Kinderen blijven openstaan voor nieuwe ideeën en passen zich makkelijker aan.
- **Omgaan met uitdagingen**
Creatief denken helpt om flexibel te reageren op onverwachte situaties en nieuwe oplossingen te zoeken.
- **Samenwerken en kritisch denken**
Door ideeën te delen en samen te werken, leren kinderen verschillende perspectieven kennen en hun denken verder ontwikkelen.

Ontwikkeling van deze vaardigheid (6–10 jaar)

Creativiteit groeit sterk tussen 6 en 10 jaar en uit zich in spel, denken en samenwerken.

6–8 jaar: speelse creativiteit

- Fantasie en werkelijkheid lopen vaak door elkaar.
- Kinderen bedenken spontaan ideeën en oplossingen.
- Ze drukken zich vooral uit via spel, rollenspel en verhalen.
- Samenwerken is nog in ontwikkeling.

8–10 jaar: meer gerichte creativiteit

- Kinderen houden meer rekening met anderen en werken beter samen.
- Ze denken gericht na over oplossingen en kunnen uitleggen waarom ze iets doen.
- Hun werk wordt gedetailleerder en realistischer.
- Ze staan open voor feedback en passen hun ideeën aan.

Observatie van het niveau in de klas

Niveau 1: Beginnend

Kinderen volgen voorbeelden en imiteren bestaande ideeën.
Ze leren vooral door te kopiëren en kleine aanpassingen te maken. Dit helpt hen om basisvaardigheden op te bouwen.

Niveau 2: Groeiend

Kinderen gaan experimenteren met ideeën.
Ze combineren elementen en voegen eigen accenten toe. Hun denken wordt flexibeler.

Niveau 3: Gevorderd

Kinderen bedenken originele en doordachte oplossingen.
Ze werken ideeën verder uit en zoeken nieuwe manieren om problemen aan te pakken.

Samenhang met andere vaardigheden

Creativiteit hangt nauw samen met andere transversale vaardigheden:

- **Kritisch denken**
Helpt om ideeën te evalueren en te verbeteren.
- **Probleemoplossend denken**
Stimuleert het zoeken naar verschillende oplossingen.
- **Emotioneel bewustzijn**
Ondersteunt het omgaan met feedback en doorzettingsvermogen.
- **Samenwerken**
Nieuwe ideeën ontstaan vaak in interactie met anderen.
- **Flexibiliteit**
Nodig om ideeën aan te passen wanneer iets niet werkt.
- **Nieuwsgierigheid**
Zorgt voor de motivatie om te ontdekken en te experimenteren.
- **Veerkracht**
Helpt om door te zetten bij tegenslag en fouten te zien als leerkansen.

Didactische tips voor het ontwikkelen van deze vaardigheid

De leerkracht kan vragen stellen zoals

- Hoe kan ik dat doen? Hoe kunnen wij dat doen?
- Op welke andere manier zou je dit nog kunnen doen?
- Op welke manieren kunnen wij dat doen?

Leerkrachten kunnen creativiteit stimuleren met volgende aanpakken:

- **Inspirerende opwarming**
Voorzien eerst een opwarming waarin ingeoeft en verbreed wordt.
- **Open opdrachten geven**
Activiteiten zonder één juist antwoord, zoals tekenen, bouwen of verhalen verzinnen.
- **Een veilige omgeving creëren**
Leerlingen moeten zich vrij voelen om ideeën te delen zonder oordeel. Alle antwoorden zijn goed.
- **Spel en verbeelding inzetten**
Werk met rollenspel, dramatisering en fantasiespel.
- **Divergent denken stimuleren**
Stel vragen 'kan het ook op een andere manier'
- **Stimuleer groepswork**
Door samen te werken krijg je andere ideeën
- **Aanbieden van materialen die tot creativiteit leiden**
Verschillende materialen
Open ended materialen
Out of the box materialen
- **Creatieve toepassingsfase**
Waar in iets gecreeërd of vormgegeven wordt.
- **Keuzemogelijkheden bieden**
Laat leerlingen kiezen hoe ze werken of hun resultaat voorstellen.
- **Kunst integreren in andere vakken**
Combineer creatieve activiteiten met bijvoorbeeld wetenschap of wiskunde.
- **Nieuwsgierigheid aanmoedigen**
Stimuleer vragen stellen en zelf op zoek gaan naar antwoorden.
- **Fouten zien als leeransen**
Benadruk dat experimenteren en fouten maken deel zijn van het proces.
- **Creatief werk waarderen**
Toon werk in de klas en geef erkenning voor inzet en originele ideeën.

5.3 Probleemoplossend denken

Definitie van de vaardigheid

Probleemoplossend denken is de vaardigheid om stap voor stap een oplossing te vinden voor een probleem.

Kinderen leren een probleem te herkennen, te begrijpen en gericht aan te pakken.

Ze gebruiken daarbij een gestructureerde aanpak:

- Stap 1: Wat is het probleem? Wanneer en waar vindt het plaats? Wie of wat wordt erdoor beïnvloed? Waarom is het een probleem?
- Stap 2: Wat veroorzaakt het probleem? (info verzamelen)
- Stap 3: Welke mogelijke oplossingen zijn er? (brainstormen)
- Stap 4: Wat is de beste oplossing? (kiezen)
- Stap 5: De oplossing uitproberen
- Stap 6: Heeft de oplossing gewerkt en wat kunnen we verbeteren? (evalueren en aanpassen) kritisch denken

Deze vaardigheid komt in verschillende situaties voor en is niet gebonden aan één vak. Ze combineert kritisch denken, creativiteit en doorzettingsvermogen.

Probleemoplossend denken vraagt ook flexibiliteit. Niet elke oplossing werkt meteen, waardoor kinderen leren bijsturen en nieuwe mogelijkheden verkennen.

Belang van deze vaardigheid

Probleemoplossend denken is een essentiële transversale vaardigheid die kinderen helpt om in verschillende situaties succesvol te handelen.

Kinderen die deze vaardigheid ontwikkelen, leren creatief en kritisch nadenken en tonen doorzettingsvermogen. Hierdoor kunnen ze uitdagingen met meer zelfvertrouwen en veerkracht aanpakken.

Daarnaast ondersteunt probleemoplossend denken samenwerking en communicatie. Kinderen leren ideeën delen, taken verdelen en samen naar een oplossing werken.

Ook later, in studie en werk, is deze vaardigheid belangrijk. Het helpt om problemen te herkennen, initiatief te nemen en doelgericht naar oplossingen te zoeken.

Wat levert dit op?

- **Efficiënter werken**
Kinderen leren gericht werken en sneller oplossingen vinden, waardoor ze tijd en energie besparen.
- **Innovatie en groei**
Door verschillende oplossingen te bedenken, ontdekken ze nieuwe mogelijkheden en ontwikkelen ze hun denkvermogen.
- **Betere besluitvorming en minder conflicten**
Ze leren situaties analyseren en keuzes maken op basis van inzicht, in plaats van impulsief te reageren. Dit helpt ook om conflicten op een rustige manier aan te pakken.
- **Blijven leren en verbeteren**
Elke probleemervaring is een leerkans. Kinderen leren uit fouten en bouwen stap voor stap hun vaardigheden verder op.

Ontwikkeling van deze vaardigheid (6–10 jaar)

Tussen 6 en 10 jaar ontwikkelen kinderen stap voor stap hun probleemoplossend denken. Ze leren problemen herkennen, oplossingen bedenken en deze ook uitvoeren.

6–8 jaar: eerste stappen

- Kinderen leren herkennen wanneer iets een probleem is.
- Ze zoeken eenvoudige oplossingen, vaak via proberen en bijsturen (trial-and-error).
- Ze werken vooral met concrete en zichtbare situaties, zoals puzzels of praktische opdrachten.
- Samenwerken en ideeën delen beginnen zich te ontwikkelen.
- Ze leren verschillende eenvoudige strategieën gebruiken om tot een oplossing te komen.

8–10 jaar: meer inzicht en structuur

- Kinderen werken steeds zelfstandiger en doorlopen meerdere stappen om een probleem op te lossen.
- Ze denken kritischer na en begrijpen waarom een oplossing wel of niet werkt.
- Ze leren plannen en vooruitdenken.
- Ze zoeken ook naar meer creatieve oplossingen, zeker bij open vragen zonder één juist antwoord.

Observatie van het niveau in de klas

Omdat probleemoplossend denken uit verschillende stappen bestaat, kan je deze vaardigheid observeren aan de hand van meerdere aspecten, zoals het herkennen van een probleem, het bedenken van oplossingen en het evalueren ervan.

Deze zijn verder uitgewerkt worden in onderstaande tabel

Vaardigheidsniveau	1 (Beginner)	Niveau 2 (Groeierend)	Niveau 3 (Gevorderd)
Probleemidentificatie	Heeft hulp nodig bij het identificeren van problemen	Identificeert onafhankelijk eenvoudige problemen, soms met hulp	Identificeert onafhankelijk alle problemen
Oplossingen genereren (creativiteit)	Stelt één eenvoudige oplossing voor	Genereert meerdere oplossingen	Biedt creatieve en logische oplossingen
Gebruik van strategieën	Willekeurige aanpak, heeft hulp nodig	Gebruikt strategieën, soms met begeleiding	Gebruikt onafhankelijk geavanceerde strategieën
Doorzettingsvermogen en veerkracht	Geeft snel op, raakt gefrustreerd	Toont doorzettingsvermogen, soms ontmoedigd	Sterke veerkracht, past zijn aanpak aan bij tegenslagen
Reflectie en evaluatie	Reflecteert zelden, worstelt met evaluatie	Soms reflecteert hij, doet suggesties voor verbetering	Reflecteert regelmatig, voert diepgaande analyses uit
Onafhankelijkheid	Sterk afhankelijk van begeleiding	Toenemende onafhankelijkheid, zoekt bevestiging	Volledig zelfstandig, initieert en past zich aan zonder hulp

Samenhang met andere vaardigheden

Probleemoplossend denken hangt nauw samen met andere transversale vaardigheden. Samen versterken ze elkaar:

- **Kritisch denken**
Helpt om informatie te analyseren en te beoordelen. Probleemoplossing past dit denken toe om tot concrete acties te komen.
- **Creativiteit**
Nodig om verschillende en originele oplossingen te bedenken, zeker bij complexe of open problemen.
- **Doorzettingsvermogen, veerkracht en flexibiliteit**
Probleemoplossing verloopt vaak met vallen en opstaan. Kinderen leren volhouden, bijsturen en nieuwe manieren proberen.

Didactische tips voor leraren

De leerkracht kan vragen stellen zoals:

- Wat is het probleem?
- Wat wordt er van ons verwacht?
- Wat hebben we nodig om dit te kunnen oplossen?
- Hoe kunnen wij dit het beste doen?

Leerkrachten kunnen probleemoplossend denken stimuleren met volgende aanpakken:

- **Stel open vragen**
Vraag naar uitleg en verschillende oplossingen, in plaats van één juist antwoord.
- **Werk met concrete situaties**
Gebruik spelletjes, puzzels en herkenbare problemen om denken te activeren.
- **Ondersteun visueel**
Gebruik schema's, tekeningen of mindmaps om leerlingen te helpen hun gedachten te ordenen.
- **Stimuleer experimenteren**
Moedig leerlingen aan om verschillende oplossingen uit te proberen.
- **Werk samen**
Laat leerlingen in groep nadenken en oplossingen zoeken.
- **Oefen regelmatig**
Herhaling helpt om meer vertrouwen en vaardigheid op te bouwen.
- **Integreer in verschillende vakken**
Gebruik probleemoplossende opdrachten in bijvoorbeeld wiskunde, taal of wetenschap.
Voorbeeld: "Hoe kunnen we een tuin maken die bijen aantrekt?"
- **Vertrek vanuit voorkennis**
Laat leerlingen logisch nadenken op basis van wat ze al weten.
Voorbeeld: nadenken over de temperatuur dat chocolade smelt.
- **Geef open en uitdagende opdrachten**
Werk met probleemstellingen zonder vast antwoord.
Voorbeeld: "Hoe kan je mist verklanken?"
- **Maak fouten bespreekbaar**
Benadruk dat fouten maken hoort bij leren en helpt om betere oplossingen te vinden.
Deze aanpak helpt kinderen niet alleen om problemen op te lossen, maar ook om met vertrouwen, creativiteit en doorzettingsvermogen nieuwe uitdagingen aan te gaan.

5.4 Kritisch denken

Definitie van de vaardigheid

Kritisch denken is de vaardigheid om informatie op een logische en doordachte manier te bekijken.

Kinderen leren om informatie te analyseren, te beoordelen en erover na te denken voordat ze een conclusie trekken.

Deze vaardigheid bestaat uit twee belangrijke onderdelen:

- informatie onderzoeken en beoordelen
- zelfstandig en doordacht nadenken over vragen en problemen

Kritisch denken helpt kinderen om niet alles zomaar te geloven, maar om vragen te stellen, verschillende standpunten te bekijken en hun mening te onderbouwen met argumenten.

Belang van deze vaardigheid

Kritisch denken is belangrijk in het dagelijks leven en in een wereld waarin veel informatie beschikbaar is.

Het helpt kinderen om:

- **bewuste keuzes te maken**
Ze leren beslissingen nemen op basis van nadenken en niet alleen op gevoel of gewoonte.
- **informatie te beoordelen**
Ze leren onderscheid maken tussen betrouwbare en minder betrouwbare informatie.
- **hun mening te onderbouwen**
Ze kunnen uitleggen waarom ze iets vinden en leren luisteren naar andere standpunten.
- **problemen beter te begrijpen**
Ze leren situaties analyseren en verschillende oplossingen overwegen.

Kritisch denken draagt zo bij aan zelfstandig en verantwoordelijk handelen, zowel nu als later.

Ontwikkeling van deze vaardigheid (6–10 jaar)

6–7 jaar: eerste inzichten

- Kinderen stellen veel vragen zoals “*waarom?*” en “*hoe?*”.
- Ze denken vooral concreet en vertrekken vanuit wat ze zien en ervaren.
- Ze begrijpen eenvoudige oorzaak-gevolgrelaties.
- Ze geven hun mening, vaak gebaseerd op persoonlijke voorkeur.
- Ze kunnen eenvoudige verhalen begrijpen en hierover vragen stellen.
- Tijdens spel maken ze creatieve en verrassende verbanden.

8–10 jaar: groeiend inzicht

- Kinderen nemen actiever deel aan gesprekken en discussies.
- Ze leren samenwerken en luisteren naar andere meningen.
- Ze stellen diepere vragen, zoals “*wat als...?*”.
- Ze kunnen hun mening beter uitleggen en onderbouwen.
- Ze leggen logische verbanden en denken vooruit.
- Ze vergelijken informatie en stellen vragen over juistheid (“*Hoe weten we dat?*”).
- Ze denken na over verschillende standpunten en mogelijke oplossingen.
- Ze reflecteren op hun eigen werk en dat van anderen.

Observatie van het niveau in de klas

Niveau 1: Beginnend

Kinderen stellen eenvoudige vragen en begrijpen basisideeën zoals oorzaak en gevolg. Ze geven hun mening, maar kunnen deze nog beperkt uitleggen.

Niveau 2: Groeiend

Kinderen stellen gerichtere vragen en kunnen hun mening onderbouwen. Ze bekijken situaties vanuit verschillende perspectieven en nemen actief deel aan gesprekken.

Niveau 3: Gevorderd

Kinderen redeneren logisch, denken na over verschillende mogelijkheden en beoordelen informatie kritisch.
Ze onderbouwen hun standpunten en gaan in dialoog met anderen.

Deze zijn verder uitgewerkt worden in onderstaande tabel

Vaardigheidsniveau	1 (Beginner)	Niveau 2 (Groeiend)	Niveau 3 (Gevorderd)
Vragen stellen en onderzoek doen	Stelt eenvoudige vragen	Stelt relevante en complexe vragen	Formuleert diepgaande, open vragen
Analyse en interpretatie	Identificeert basisfeiten	Analyseert informatie, legt verbanden	Kritisch analyseert complexe informatie
Evaluatie van argumenten	Moeilijkheid om mening en feit te onderscheiden	Evalueert eenvoudige argumenten	Kritisch evalueert complexe argumenten
Redeneren en probleemoplossend vermogen	Stelt basisoplossingen voor	Stelt meerdere oplossingen voor met rationale	Formuleert goed doordachte, innovatieve oplossingen
Reflecteert op het denkproces	Reflecteert zelden	Reflecteert af en toe	Reflecteert consequent op het denkproces

Samenhang met andere vaardigheden

Kritisch denken staat niet op zichzelf, maar is sterk verbonden met andere transversale vaardigheden. Samen versterken ze elkaar:

- **Nieuwsgierigheid**
Zet aan tot vragen stellen, onderzoeken en zoeken naar verklaringen.
- **Kritisch denken**
Moedigt aan om informatie niet zomaar te geloven, maar eerst te controleren en te beoordelen.
Kinderen leren informatie op te splitsen, te vergelijken en onderscheid te maken tussen feiten en meningen.
- **Probleemoplossend denken**
Gebruikt kritisch denken om problemen te analyseren en oplossingen af te wegen.
- **Creativiteit**
Levert nieuwe ideeën aan, die via kritisch denken verder uitgewerkt en verfijnd worden.

Didactische tips voor het ontwikkelen van deze vaardigheid

Vragen die je als leerkracht kan stellen

- Klopt dit? Kan dit?
- Hoe weet je dat zeker?
- Ben je zeker van je antwoord?
- Hoe kan het anders?

Leerkrachten kunnen kritisch denken stimuleren met volgende aanpakken:

- Stel open vragen: Gebruik vragen zoals wat, waarom, hoe en laat leerlingen nadenken over voor- en nadelen.
- Werk met keuzemogelijkheden: Geef opdrachten waarbij leerlingen moeten afwegen wat het juiste of beste antwoord is.
- Stimuleer argumentatie en reflectie: Laat leerlingen hun keuzes uitleggen.
Voorbeeld: “Waarom heb je dit gekozen?”
- Analyseer samen
Bespreek verhalen, beelden, personages of actuele gebeurtenissen.
Voorbeeld: “Waarom lijkt een bloem groter dan bomen die verder weg staan?”
- Laat fouten toe als leermomenten. Benadruk dat proberen en fouten maken deel zijn van het leerproces.
- Werk met duidelijke criteria. Laat leerlingen zelf nadenken over wat iets betekent.

Voorbeelden:

“Wat is een luide of zachte klank?”

“Wat is een zware of lichte steen?”

“Wat hoort bij een park of bij een straat?”

- Laat leerlingen elkaars werk beoordelen. Gebruik eenvoudige criteria om samen werk te evalueren.
- Toon dat er meerdere oplossingen mogelijk zijn. Geef open opdrachten waarbij verschillende antwoorden correct kunnen zijn.

Voorbeelden: het verklanken van neerslag of het maken van een landschapscollage.

5.5 Veerkracht

Definitie van de vaardigheid

Veerkracht is het vermogen om zich aan te passen aan uitdagingen in het leven. Dit gebeurt door mentale, emotionele en gedragsmatige flexibiliteit. Veerkracht is niet alleen een persoonlijke eigenschap, maar ontstaat uit de wisselwerking tussen een persoon en zijn of haar omgeving, zoals familie, vrienden, de gemeenschap en de bredere samenleving.

Het gaat zowel om een proces als om een resultaat. Veerkracht betekent dat iemand erin slaagt zich succesvol aan te passen aan moeilijke of ingrijpende levenservaringen. Daarbij speelt flexibiliteit een sleutelrol: in hoe iemand denkt, zich voelt en handelt, en in hoe hij of zij omgaat met zowel interne als externe eisen.

Belang van deze vaardigheid

Veerkracht is een sleutelvaardigheid in vrijwel alle domeinen van het volwassen leven. In verschillende levensfasen en contexten worden mensen immers geconfronteerd met veranderingen, uitdagingen en onzekerheden. Veerkracht helpt hen om hiermee op een constructieve manier om te gaan en hun welzijn te behouden.

In de werkcontext

Binnen de professionele context helpt veerkracht om:

- stress te beheersen en werkdruk hanteerbaar te houden;
- zich aan te passen aan veranderingen, zoals nieuwe technologieën, werkwijzen of rollen;
- een gezond evenwicht te bewaren tussen werk en privéleven en zo het risico op burn-out te verkleinen.

Veerkrachtige werknemers zijn beter in staat om flexibel te reageren op veranderingen en blijven functioneren, ook in veeleisende omstandigheden.

In het gezins- en relationele leven

In het gezinsleven speelt veerkracht een belangrijke rol bij:

- het opnemen van opvoedingsverantwoordelijkheid;
- het omgaan met relatie-uitdagingen en meningsverschillen;
- het verwerken van ingrijpende gebeurtenissen, zoals financiële moeilijkheden of gezondheidsproblemen.

Veerkracht ondersteunt mensen om moeilijke situaties samen aan te pakken en relaties duurzaam te onderhouden.

Voor fysieke, mentale en sociale gezondheid

Veerkracht draagt in belangrijke mate bij aan zowel fysieke als mentale gezondheid. Ze helpt mensen om om te gaan met ziekte, verlies en emotionele uitdagingen. Daarnaast versterkt veerkracht het vermogen om sociale relaties op te bouwen en te onderhouden en om constructief om te gaan met gevoelens van isolatie of conflicten binnen de gemeenschap.

In crisissituaties — zoals natuurrampen, gewapende conflicten of economische instabiliteit — is veerkracht essentieel. Ze ondersteunt het verwerken van trauma's en maakt het mogelijk om het leven opnieuw vorm te geven na ingrijpende gebeurtenissen.

In onderwijs en persoonlijke ontwikkeling

Ook binnen onderwijs en levenslang leren is veerkracht van groot belang. Ze helpt individuen om:

- leeruitdagingen te overwinnen;
- om te gaan met onzekerheden in studie- en loopbaantrajecten;
- persoonlijke doelen te blijven nastreven, ondanks tegenslagen.
- Door moeilijke ervaringen heen draagt veerkracht bij aan het ontwikkelen van zelfvertrouwen en een positief zelfbeeld.

Ontwikkeling van deze vaardigheid (6-10 jaar)

Veerkracht is bij kinderen van 6 tot 10 jaar al duidelijk aanwezig. Ze maakt deel uit van een ontwikkelingsproces dat vaak al begint in de kleuterjaren. Hoe sterk deze veerkracht zich ontwikkelt, verschilt per kind en hangt onder meer samen met het temperament, de gezinscontext en de ondersteuning vanuit de omgeving.

Op deze leeftijd kan veerkracht zich op verschillende manieren uiten:

• Emotionele regulatie

Kinderen leren hun emoties beter herkennen en beheersen. Ze kunnen zichzelf tot rust brengen na frustratie of teleurstelling, bijvoorbeeld wanneer ze een wedstrijd verliezen of een conflict meemaken.

• Probleemoplossend vermogen

Kinderen zoeken steeds vaker zelfstandig naar oplossingen voor obstakels. Dat kan gaan om het maken van huiswerk, het oplossen van een ruzie of het aanpakken van een moeilijke taak.

• Onderhouden van relaties

Kinderen bouwen vriendschappen en familiebanden op en leren deze te onderhouden. Deze relaties bieden emotionele steun en helpen hen om met moeilijke situaties om te gaan.

- **Optimistische houding**

Ook bij tegenslag blijven veel kinderen hoopvol. Ze geloven in een positieve afloop en zijn gemotiveerd om verder te proberen.

- **Flexibiliteit**

Kinderen passen zich beter aan veranderingen aan, zoals een nieuwe leerkracht, een nieuwe klasgenoot of een wijziging in de dagelijkse routine. Hierdoor blijven ze rustiger in nieuwe of onbekende situaties.

Observatie van het niveau in de klas

Onderstaande observatieparameters bieden leerkrachten houvast om het niveau van veerkracht bij leerlingen in te schatten. De niveaus beschrijven gedragingen en reacties die typisch kunnen voorkomen in de klascontext.

Niveau 1

Leerlingen met een lage veerkracht reageren vaak sterk op kleine uitdagingen. Ze tonen snel frustratie of emotionele uitbarstingen en hebben moeite om met fouten of teleurstellingen om te gaan. Moeilijke taken worden vaak vermeden en het vertrouwen in het eigen probleemoplossend vermogen is beperkt.

Deze leerlingen:

- stoppen snel met een taak na fouten;
- vragen moeilijk of pas laat om hulp;
- vermijden groepswork of trekken zich terug bij conflicten;
- hebben moeite om relaties te herstellen na een meningsverschil.

Zonder gerichte ondersteuning ervaren zij uitdagingen vaak als overweldigend.

Niveau 2

Leerlingen met een matige veerkracht kunnen met ondersteuning omgaan met frustratie en zijn doorgaans bereid om uitdagingen aan te gaan. Ze tonen inzet, maar hebben regelmatig aanmoediging of geruststelling nodig, vaak van een volwassene.

Kenmerkend voor dit niveau is dat leerlingen:

- hulp durven vragen, maar sterk leunen op bevestiging;
- wisselend zelfvertrouwen tonen, afhankelijk van de situatie;
- eenvoudige uitdagingen zelfstandig aankunnen, maar moeite hebben met complexere taken;
- begeleiding nodig hebben bij het zelfstandig oplossen van conflicten.

Met gepaste ondersteuning kunnen deze leerlingen hun veerkracht verder ontwikkelen.

Niveau 3

Leerlingen met een hoge veerkracht gaan op een constructieve manier om met frustratie en fouten. Ze zien fouten als leerkansen en blijven gemotiveerd, ook wanneer iets niet meteen lukt.

Deze leerlingen:

- benaderen nieuwe of moeilijke taken met enthousiasme;
- zoeken zelfstandig naar oplossingen;
- passen zich vlot aan veranderingen aan;
- tonen doorzettingsvermogen en zelfvertrouwen;
- onderhouden stabiele relaties en lossen conflicten op een respectvolle manier op.

Ze corrigeren fouten zelfstandig en blijven betrokken, ook bij tegenslag.

Samenhang met andere vaardigheden

Veerkracht is sterk verbonden met meerdere andere transversale vaardigheden en wordt daardoor mee versterkt:

- **Emotieregulatie** – emoties herkennen en beheersen in uitdagende situaties
- **Probleemoplossend denken** – actief zoeken naar oplossingen bij obstakels
- **Flexibiliteit** – flexibel omgaan met veranderingen
- **Zelfbewustzijn** – inzicht hebben in eigen sterktes en aandachtspunten

Deze vaardigheden versterken elkaar en dragen samen bij aan het ontwikkelen van duurzame veerkracht.

Didactische tips voor het ontwikkelen van deze vaardigheid

Leerkrachten kunnen veerkracht stimuleren met volgende aanpakken:

- **Gebruik een emotiewiel**
Help leerlingen hun gevoelens te herkennen en benoemen.
- **Benadruk dat fouten leerkansen zijn**
Stimuleer een groeimindset en maak duidelijk dat leren gepaard gaat met proberen en bijsturen.
- **Stimuleer reflectie**
Laat leerlingen regelmatig nadenken over wat goed ging.
Voorbeeld: een “Wat ging goed vandaag?”-dagboek.
- **Creëer momenten voor delen en verbinden**
Laat leerlingen ervaringen uitwisselen en empathie oefenen, bijvoorbeeld in een gevoelenskring.
- **Integreer rustmomenten**
Gebruik korte mindfulness- of ademhalingsoefeningen in de klas.

- **Moedig doorzettingsvermogen aan**
Geef erkenning voor inzet, ook wanneer iets moeilijk blijft.
- **Werk met verhalen en voorbeelden**
Gebruik verhalen of storytelling om uitdagingen bespreekbaar te maken.
- **Geef zelf het goede voorbeeld**
Toon als leerkracht hoe je omgaat met tegenslagen en moeilijkheden.

5.6 Flexibiliteit

Definitie van de vaardigheid

Flexibiliteit is het vermogen om zich aan te passen aan nieuwe situaties en veranderingen. Het houdt in dat iemand bereid is zijn aanpak bij te sturen wanneer omstandigheden veranderen.

Een flexibel persoon staat open voor verschillende ideeën, kan omgaan met onverwachte gebeurtenissen en zoekt actief naar nieuwe oplossingen voor problemen.

Flexibiliteit gaat niet alleen over het accepteren van verandering, maar ook over het aanpassen van gedachten, emoties en gedrag aan nieuwe eisen of omstandigheden.

Omdat het leven voortdurend in beweging is, helpt flexibiliteit om uitdagingen rustig en effectief aan te pakken. Dit geldt zowel in het privéleven als op het werk en in sociale situaties.

Belang van deze vaardigheid

Flexibiliteit is essentieel in het volwassen leven, omdat ze helpt om met voortdurende veranderingen en onzekerheden om te gaan.

Op de werkvloer

Flexibiliteit maakt het makkelijker om nieuwe rollen, technologieën en werkomgevingen te omarmen. Ze ondersteunt volwassenen bij het inspelen op veranderende verwachtingen, wisselende werkdruk en organisatorische veranderingen. Daarnaast bevordert flexibiliteit probleemoplossend denken in onverwachte situaties.

In het gezinsleven

Binnen het gezin helpt flexibiliteit bij het omgaan met veranderende relaties, opvoedkundige uitdagingen en levensovergangen, zoals een verhuis of veranderingen in de gezinssamenstelling. Ze ondersteunt het bewaren van evenwicht in een dynamische context.

Voor persoonlijk en sociaal welzijn

Flexibiliteit draagt bij aan stressvermindering en het ontwikkelen van veerkracht. In sociale interacties versterkt ze relaties door aanpassingsvermogen in communicatie en conflictoplossing. In crisissituaties helpt flexibiliteit bij het verwerken van emoties en het vinden van nieuwe perspectieven.

Persoonlijke groei

Tot slot bevordert flexibiliteit persoonlijke groei. Ze stimuleert leren uit fouten, het uitproberen van nieuwe mogelijkheden en het blijven nastreven van doelen, ook wanneer obstakels zich voordoen. Een flexibele houding vergroot het vermogen om met de complexiteit van het leven om te gaan en een evenwicht te bewaren.

Ontwikkeling van deze vaardigheid (6-10 jaar)

Bij kinderen van 6 tot 10 jaar ontwikkelt flexibiliteit zich geleidelijk als onderdeel van hun algemene groei. Ze worden steeds beter in het omgaan met veranderingen en nieuwe situaties. De mate waarin dit lukt, verschilt per kind en wordt onder meer beïnvloed door temperament, gezinscontext en omgevingsfactoren.

Flexibiliteit kan zich op deze leeftijd op verschillende manieren uiten:

- **Aanpassen aan veranderingen**
Kinderen leren omgaan met wijzigingen in routines, zoals een andere leerkracht, nieuwe klasactiviteiten of een aangepast dagschema.
- **Strategieën aanpassen**
Wanneer een taak moeilijk is, proberen ze verschillende aanpakken uit in plaats van onmiddellijk op te geven.
- **Omgaan met nieuwe omgevingen**
Kinderen durven nieuwe plaatsen te verkennen en nieuwe mensen te ontmoeten, zonder overdreven angst of spanning.
- **Sociaal gedrag aanpassen**
Ze leren hun gedrag af te stemmen op verschillende sociale situaties en begrijpen beter wat passend is tegenover leeftijdsgenoten en volwassenen.
- **Omgaan met teleurstelling**
Wanneer iets niet verloopt zoals verwacht, passen ze hun verwachtingen aan en blijven ze betrokken bij de activiteit.

Door flexibiliteit te ontwikkelen, blijven kinderen openstaan voor verandering en leren ze omgaan met sociale uitdagingen, vriendschappen en conflicten. Ze benaderen nieuwe situaties met nieuwsgierigheid en beginnen te begrijpen dat verandering kansen biedt om te groeien.

Dit versterkt hun emotioneel welzijn, hun probleemoplossend vermogen en hun sociaal functioneren.

Observatie van het niveau in de klas

Niveau 1

Kinderen hebben moeite met veranderingen in routines, taken of hun omgeving. Ze reageren vaak gefrustreerd of onrustig op onverwachte situaties en verzetten zich tegen verandering. Het overschakelen naar een andere aanpak is moeilijk, waardoor ze veel ondersteuning nodig hebben bij overgangen.

Niveau 2

Kinderen kunnen omgaan met beperkte veranderingen, maar hebben hierbij soms begeleiding nodig. Ze reageren aanvankelijk soms terughoudend of gefrustreerd, maar passen zich met aanmoediging aan. Eenvoudige veranderingen in routines verlopen vlotter dan complexere aanpassingen.

Niveau 3

Kinderen passen zich snel en positief aan nieuwe situaties en veranderingen aan. Ze proberen verschillende strategieën uit, gaan vlot om met overgangen en blijven gemotiveerd, ook bij onverwachte uitdagingen. Ze ervaren weinig stress en tonen een duidelijke veerkracht.

Samenhang met andere vaardigheden

Flexibiliteit is nauw verbonden met verschillende andere transversale vaardigheden:

- Emotieregulatie – emoties aanpassen aan veranderende omstandigheden
- Flexibiliteit – omgaan met nieuwe informatie en verwachtingen
- Probleemoplossend denken – alternatieve oplossingen vinden wanneer iets niet werkt
- Veerkracht – herstellen en zich aanpassen na tegenslag

Deze vaardigheden versterken elkaar en dragen samen bij aan het ontwikkelen van flexibiliteit.

Didactische tips voor het ontwikkelen van deze vaardigheid

Leerkrachten kunnen flexibiliteit stimuleren met volgende aanpakken:

- **Leg de nadruk op inspanning en leerproces**
Focus niet alleen op het eindresultaat, maar ook op hoe leerlingen tot een oplossing komen.
- **Gebruik rollenspellen**
Laat leerlingen zich aanpassen aan wisselende omstandigheden en situaties.
- **Stimuleer het zoeken naar meerdere oplossingen**
Moedig leerlingen aan om verschillende manieren te bedenken om een probleem aan te pakken.
- **Bespreek verschillende standpunten**
Dit helpt om begrip te vergroten en flexibel denken te ontwikkelen.
- **Werk met open opdrachten**
Laat ruimte voor onzekerheid en verschillende mogelijke antwoorden.
- **Leer helpende denkstrategieën aan**
Voorbeeld: "Ik kan een andere manier proberen."
- **Zet in op samenwerking**
Gebruik groepsopdrachten waarbij leerlingen zich moeten aanpassen aan elkaar.
- **Geef zelf het goede voorbeeld**
Toon hoe je als leerkracht flexibel omgaat met veranderingen in de klas.

5.7 Nieuwsgierigheid & verwondering

Definitie van de vaardigheid

Nieuwsgierigheid, verwondering en openheid vormen samen een essentiële vaardigheid die het verlangen stimuleert om te leren en de wereld te begrijpen.

Deze vaardigheid staat voor een actieve houding van interesse, enthousiasme en bereidheid om nieuwe ervaringen op te doen. Ze uit zich in het stellen van vragen, het verkennen van onbekende onderwerpen en het openstaan voor verschillende perspectieven.

Kinderen met deze mindset benaderen situaties met leergierigheid in plaats van met een oordeel, en met een open geest en houding.

Deze vaardigheid helpt kinderen om de complexiteit en diversiteit van hun omgeving te ontdekken, te waarderen en erover na te denken. Daardoor ontstaat een duurzame motivatie voor leren, ontdekken en persoonlijke groei.

Belang van deze vaardigheid

In een snel veranderende wereld zijn nieuwsgierigheid, verwondering en openheid van groot belang voor aanpassingsvermogen en mentale flexibiliteit. Wanneer deze eigenschappen al vroeg worden ontwikkeld, dragen ze bij aan:

- veerkracht en blijvende leerbereidheid;
- een hoger emotioneel welzijn en meer levensvoldoening;
- betere probleemoplossende vaardigheden, empathie en aanpassingsvermogen.

Volwassenen die nieuwsgierig en open in het leven staan, kunnen zich gemakkelijker aanpassen aan nieuwe kennis, veranderende werkomstandigheden en onzekerheden in loopbaan en privéleven. Deze houding bevordert innovatie, positieve relaties en plezier in leren.

Onderzoek laat zien dat het stimuleren van nieuwsgierigheid en openheid in de kindertijd duidelijke langetermijnvordelen heeft. Volwassenen die als kind werden aangemoedigd om vragen te stellen en nieuwe perspectieven te verkennen, ervaren vaker voldoening bij het omgaan met levensuitdagingen. Zij tonen bovendien meer empathie, flexibel denken en een groter aanpassingsvermogen in zowel persoonlijke als professionele contexten.

Ook in onderwijssettings worden positieve effecten zichtbaar. Leeromgevingen die nieuwsgierigheid en verwondering ondersteunen, zorgen voor meer betrokkenheid, actieve deelname en een grotere interesse in leren.

Ontwikkeling van deze vaardigheid (6-10 jaar)

Tussen de leeftijd van 6 en 10 jaar zijn nieuwsgierigheid, verwondering en openheid vaak al duidelijk zichtbaar. Ze uiten zich in spontane vragen, onderzoekend gedrag en een sterke interesse in de wereld. Kinderen tonen bijvoorbeeld nieuwsgierigheid naar onderwerpen zoals dieren, ruimte, geschiedenis, technologie en de ideeën van hun leeftijdsgenoten.

Deze vaardigheid kan verder groeien wanneer kinderen actief worden aangemoedigd om:

- **Vragen te stellen**
Door open vragen toe te laten zonder oordeel, leren kinderen verschillende invalshoeken te verkennen.
- **Onderzoekend te spelen en ontdekken**
Activiteiten zoals verhalen vertellen, experimenten en natuurbeleving stimuleren een gevoel van verwondering.
- **Andere perspectieven te verkennen**
Kennismaking met verschillende culturen, ideeën en historische gebeurtenissen vergroot openheid en begrip.

Kinderen die hierin worden ondersteund, nemen actiever deel aan het leerproces. Ze stellen meer verdiepende vragen, tonen meer enthousiasme en ontwikkelen een beter begrip van complexe ideeën.

Observatie van het niveau in de klas

Niveau 1

Het kind toont af en toe interesse of stelt vragen, maar is terughoudend in het verkennen van nieuwe activiteiten of het delen van meningen.

Niveau 2

Het kind toont regelmatig nieuwsgierigheid, stelt vragen en neemt met lichte aanmoediging deel aan nieuwe activiteiten. Het staat open voor de ideeën en perspectieven van anderen.

Niveau 3

Het kind zoekt actief nieuwe informatie, toont enthousiasme voor uiteenlopende onderwerpen en staat open voor verschillende ideeën. Het stelt verdiepende vragen, draagt actief bij aan gesprekken en neemt met zichtbaar plezier deel aan activiteiten.

Samenhang met andere vaardigheden

Nieuwsgierigheid, verwondering en openheid versterken meerdere andere vaardigheden:

- **Creativiteit** – stimuleren het verkennen van nieuwe ideeën en oplossingen
- **Probleemoplossend denken** – ondersteunen een open en onderzoekende aanpak van uitdagingen
- **Kritisch denken** – helpen om aannames te bevragen en alternatieve perspectieven te overwegen
- **Veerkracht** – bevorderen het benaderen van het onbekende met interesse in plaats van met angst
- **Empathie** – vergroten het begrip voor ervaringen en standpunten van anderen

Deze vaardigheden versterken elkaar en vormen samen een stevige basis voor een evenwichtige ontwikkeling en het functioneren in een complexe en veranderende wereld.

Didactische tips voor het ontwikkelen van deze vaardigheid

Vragen die de leerkracht kan stellen:

- Wauw’ – dat is speciaal!
- ‘Oh’- moment – hoe kan dit?
- Hoe kan dit?
- Kan dat allemaal?
- Waar is dat naar toe? Hoe komt dat?
- Zou ik dat ook kunnen?

Leerkrachten kunnen deze vaardigheid stimuleren met volgende aanpakken:

Om nieuwsgierigheid, verwondering en openheid bij kinderen te stimuleren, kunnen leraren:

- **Start nieuwsgierig en prikkelend**
Begin een les met een onverwachte instap waarbij het lesdoel nog niet meteen wordt verklaard.
Voorbeelden: een vreemde foto, een verhaal, open-ended materiaal of het verkennen van verschillende materialen.
- **Stimuleer het stellen van vragen**
Laat leerlingen na een nieuw stuk leerstof nadenken over vragen waarop ze nog een antwoord willen vinden en geef hen hiervoor voldoende tijd.
Voorbeeld: “Als water verdampt, is het dan echt weg?”
- **Maak vragen zichtbaar**
Werk met een *wonderwall* waarop vragen en observaties van kinderen worden verzameld en besproken.

- **Creëer een ontdekhoek**

Richt een *wunderkamer* of rariteitenkabinet in de klas in waar leerlingen bijzondere objecten kunnen onderzoeken.

- **Zorg voor verwonderingsmomenten**

Laat leerlingen ‘wauw’-proefjes ervaren of toon extreme, uitzonderlijke of opvallende fenomenen (zoals records of bijzondere eigenschappen).

- **Werk onderzoekend en observerend**

Laat leerlingen gebruikmaken van eenvoudige wetenschappelijke observatie-instrumenten en stimuleer hen om nauwkeurig te kijken en te beschrijven.

- **Onderzoek samen met de leerlingen**

Toon zelf nieuwsgierigheid door samen vragen te stellen en antwoorden te zoeken, en geef het voorbeeld van een open, onderzoekende houding.

5.8 Empathie

Definitie van de vaardigheid

Empathie is het vermogen om de emoties en standpunten van anderen te herkennen, te begrijpen en er rekening mee te houden. Het betekent dat iemand zich zowel emotioneel als cognitief kan verplaatsen in een ander.

Deze vaardigheid vormt de basis van gezonde interpersoonlijke relaties en draagt bij aan een meer harmonieuze en coöperatieve samenleving. Empathie helpt kinderen om anderen beter te begrijpen en op een respectvolle manier met verschillen om te gaan.

Empathie bestaat uit twee nauw samenhangende vormen:

- **Emotionele empathie**
Het vermogen om aan te voelen wat een ander voelt en hier gepast op te reageren.
- **Cognitieve empathie**
Het vermogen om het perspectief, de gedachten of de intenties van een ander te begrijpen, zonder die emoties noodzakelijk zelf te ervaren.

Beide vormen zijn essentieel voor kinderen wanneer ze leren omgaan met complexe sociale situaties, zowel thuis als op school.

Belang van deze vaardigheid

Het ontwikkelen van empathie in de kindertijd is van groot belang voor het functioneren in een samenleving die steeds diverser en dynamischer wordt. Sterke empathische vaardigheden ondersteunen kinderen in hun verdere persoonlijke en maatschappelijke ontwikkeling.

Empathie draagt bij aan:

- **Sterke sociale vaardigheden**
Kinderen leren anderen beter begrijpen, conflicten constructief oplossen en positieve relaties opbouwen. Samenwerken met verschillende mensen wordt hierdoor gemakkelijker.
- **Inclusie en tolerantie**
Empathie bevordert respect voor culturele, sociale en ideologische verschillen. Dit is essentieel in multiculturele omgevingen, zowel op school als later in het volwassen leven.
- **Kritisch denken en aanpassingsvermogen**
Door oog te hebben voor andere perspectieven ontwikkelen kinderen openheid en cognitieve flexibiliteit. Dit helpt hen om nieuwe situaties beter te begrijpen en weloverwogen beslissingen te nemen.
- **Emotioneel welzijn en veerkracht**
Empathie helpt kinderen hun eigen emoties en die van anderen te herkennen en ermee om te gaan. Dit vormt een belangrijke basis voor mentale gezondheid en stressbestendigheid.

- **Verantwoordelijk burgerschap en leiderschap**

Empathische personen houden rekening met de behoeften van anderen en nemen verantwoordelijkheid binnen hun gemeenschap. Deze vaardigheid ondersteunt het ontwikkelen van betrokken burgers en sensiti eve leiders.

Ontwikkeling van deze vaardigheid (6-10 jaar)

Tussen de leeftijd van 6 en 10 jaar maken kinderen een belangrijke ontwikkeling door in hun empathisch vermogen.

- **6–7 jaar**

Kinderen tonen een eerste begrip van duidelijke, zichtbare emoties bij anderen, zoals verdriet of boosheid. Ze reageren vaak meelevend wanneer iemand huilt, maar hebben nog moeite om subtielere emoties te herkennen. Hun empathisch gedrag is vaak gebaseerd op wat ze zien en leren van volwassenen of leeftijdsgenoten.

- **8–9 jaar**

Kinderen beginnen te begrijpen dat anderen gevoelens en ervaringen kunnen hebben die verschillen van hun eigen beleving. Ze leren emoties afleiden uit lichaamstaal en stemgebruik en tonen vaker spontaan zorgzaam gedrag, zoals het troosten van een vriend.

- **Rond 10 jaar**

Empathie wordt complexer en omvat zowel emotionele als cognitieve elementen. Kinderen kunnen tegenstrijdige emoties begrijpen en inschatten hoe hun gedrag anderen beïnvloedt. Ze passen hun woorden en acties bewuster aan om kwetsende situaties te vermijden & kunnen actief steun bieden of meedenken over oplossingen.

Observatie van het niveau in de klas

Niveau 1

Kinderen herkennen duidelijke emoties bij anderen en reageren vooral op zichtbare signalen, zoals huilen of pijn. Hun vermogen om zich in een ander te verplaatsen is beperkt tot concrete situaties. Empathisch gedrag treedt meestal alleen op wanneer emoties duidelijk zichtbaar zijn.

Niveau 2

Kinderen beginnen te beseffen dat anderen ook gevoelens hebben, zelfs wanneer die niet meteen zichtbaar zijn. Ze begrijpen dat hun gedrag invloed kan hebben op anderen en tonen vaker begrip voor situaties die niet direct waarneembaar zijn.

Niveau 3

Kinderen tonen zowel emotionele als cognitieve empathie. Ze herkennen emoties, ook wanneer die niet expliciet worden geuit, en houden rekening met de mogelijke impact van hun gedrag. Ze kunnen anderen actief ondersteunen, advies geven en meedenken over oplossingen.

Samenhang met andere vaardigheden

Onderlinge verbindingen met andere vaardigheden

Empathie is sterk verbonden met andere sociale en emotionele vaardigheden:

- **Flexibiliteit** – omgaan met verschillende perspectieven en contexten
- **Emotionele intelligentie** – inzicht in eigen emoties en die van anderen

Didactische tips voor het ontwikkelen van deze vaardigheid

Om empathie bij kinderen te versterken, kunnen leraren:

- rollenspellen en verhalen inzetten om perspectiefwisseling te oefenen;
- morele dilemma's bespreken waarbij gevoelens van anderen centraal staan;
- coöperatieve leeractiviteiten organiseren;
- consequent zelf empathisch gedrag tonen;
- emoties laten uitbeelden en bespreken in veilige klassituaties;
- verhalen lezen waarin emoties van personages centraal staan;
- emotiedagboeken laten bijhouden;
- empathisch gedrag benoemen en positief bekrachtigen;
- werken in kleine groepen stimuleren;
- een vaste **“gevoelshoek”** creëren waar kinderen emoties kunnen uiten en sten krijgen

5.9 Waardering voor mensen en natuur

Definitie van de vaardigheid

Waardering voor mensen en natuur is de vaardigheid om de intrinsieke waarde van zowel mensen als de natuurlijke omgeving te erkennen. Ze vertrekt vanuit het besef dat het welzijn van de mens nauw verbonden is met de gezondheid van de planeet.

Deze vaardigheid omvat inzicht in duurzame ontwikkeling en het belang ervan voor een leefbare toekomst. Ze stimuleert respect voor ecosystemen, een verantwoord gebruik van natuurlijke hulpbronnen en een evenwichtige relatie tussen mens en natuur.

Waardering gaat verder dan enkel bewustzijn. Ze vraagt ook verantwoordelijkheid en het omzetten van waarden in concrete acties die zowel mensen als de planeet beschermen en ondersteunen. Op die manier dragen individuen bij aan een duurzame samenleving en laten ze een positieve erfenis na voor toekomstige generaties.

Belang van deze vaardigheid

In de 21e eeuw is waardering van mensen en natuur een fundamentele vaardigheid voor het opbouwen van een duurzame en rechtvaardige toekomst. Ze helpt volwassenen om hun persoonlijk welzijn te verbinden met zorg voor de leefomgeving en de samenleving.

- **In een milieucontext**

Deze vaardigheid bevordert een duurzame levensstijl en versterkt veerkracht bij uitdagingen zoals klimaatverandering, uitputting van hulpbronnen en biodiversiteitsverlies. Ze moedigt milieuvriendelijke gewoonten aan en ondersteunt betrokkenheid bij initiatieven en beleid die natuur en ecosystemen beschermen.

- **In een sociale context**

Waardering van mensen versterkt empathie, respect en zorgzame relaties. Ze draagt bij aan sociale samenhang, emotioneel welzijn en verantwoordelijk burgerschap. Ook ethisch leiderschap wordt gestimuleerd, waarbij individuen anderen inspireren tot duurzame en respectvolle keuzes.

- **In bredere levenscontexten**

Deze vaardigheid ondersteunt creativiteit, flexibiliteit en samenwerking bij het aanpakken van complexe maatschappelijke vraagstukken. Ze geeft richting en zingeving, doordat persoonlijke handelingen worden afgestemd op waarden die bijdragen aan een betere wereld.

Door deze vaardigheid te ontwikkelen, worden volwassenen actieve hoeders van zowel hun gemeenschap als het milieu, wat essentieel is voor een veerkrachtige en duurzame toekomst.

Ontwikkeling van deze vaardigheid (6-10 jaar)

Kinderen van 6 tot 10 jaar bevinden zich in een gunstige ontwikkelingsfase om waardering voor mensen en natuur te ontwikkelen. Met gerichte begeleiding groeien ze stapsgewijs doorheen drie fasen: **bewustzijn, begrip en actie**.

- **Bewustzijn en nieuwsgierigheid**

Kinderen beginnen verschillen en overeenkomsten tussen mensen, dieren en natuur op te merken. Waarden zoals vriendelijkheid, zorg en rechtvaardigheid spreken hen sterk aan.

- **Begrip en respect**

Door verhalen, spel, natuurbeleving en rollenspellen leren kinderen het belang van respect voor anderen en voor de omgeving beter begrijpen. Ze internaliseren geleidelijk het idee dat zorg dragen voor mensen en natuur waardevol is.

- **Actie en verantwoordelijkheid**

Praktische activiteiten, zoals recycleren, tuinieren of zorg dragen voor dieren, helpen kinderen hun verantwoordelijkheid te ervaren. Ze zien steeds duidelijker hoe hun gedrag invloed heeft op de wereld om hen heen en ontwikkelen een actiegericht houding.

Observatie van het niveau in de klas

Leraren kunnen onderstaande niveaus gebruiken om te observeren hoe kinderen deze vaardigheid tonen.

Niveau 1

- Toont interesse in gesprekken over mensen en natuur, maar heeft herinneringen nodig om respectvol gedrag te tonen.
- Laat af en toe vriendelijkheid zien en heeft begeleiding nodig om de waarde van natuurlijke hulpbronnen te herkennen.
- Neemt zelden zelfstandig initiatief voor duurzame acties.

Niveau 2

- Neemt actief deel aan gesprekken en toont groeiend inzicht in de gevolgen van eigen handelen.
- Laat vaker empathie en respect zien voor anderen en de natuurlijke omgeving.
- Neemt initiatief voor eenvoudige duurzame acties, met af en toe ondersteuning.

Niveau 3

- Benadrukt zelfstandig het belang van zorg voor mensen en natuur en deelt doordachte inzichten.
- Toont consistent empathisch, respectvol en inclusief gedrag.

- Initieert en stimuleert milieuvriendelijke acties en moedigt anderen aan om mee te doen.

Samenhang van deze vaardigheid

Waardering van mensen en natuur hangt nauw samen met andere vaardigheden, waaronder:

- **Empathie** – aandacht voor gevoelens en behoeften van anderen
- **Creativiteit** – vernieuwende oplossingen bedenken

Samen ondersteunen deze vaardigheden verantwoord handelen en duurzaam denken.

Didactische tips voor het ontwikkelen van deze vaardigheid

Om waardering voor mensen en natuur te bevorderen, kunnen leraren:

- **Nieuwsgierigheid prikkelen**
Gebruik verhalen en natuurwandelingen om interesse en verwondering te stimuleren.
- **Verantwoordelijkheidsgevoel versterken**
Werk met klasopdrachten zoals recycleren, plantenzorg of zorg dragen voor de klasomgeving.
- **Gesprekken voeren**
Bespreek samen de impact van gedrag op anderen en op de planeet.
- **Zelf het goede voorbeeld geven**
Toon als leerkracht duurzaam en empathisch gedrag in de klaspraktijk.
- **Samenwerkingsprojecten organiseren**
Werk rond gezamenlijke initiatieven zoals opruimacties of boomplantdagen.
- **Positief gedrag zichtbaar waarderen**
Geef erkenning voor milieuvriendelijk en zorgzaam gedrag.

5.10 Verbondenheid

Definitie van de vaardigheid

Verbondenheid is het vermogen om jezelf te zien als onderdeel van een bredere gemeenschap, zowel lokaal als wereldwijd, en om hier actief mee in contact te staan.

Deze vaardigheid gaat verder dan sociaal of collegiaal gedrag en omvat een diepgaand gevoel van gedeelde menselijkheid en verantwoordelijkheid.

Verbondenheid ontstaat via relaties en interacties, onder andere door communicatie, reizen, migratie, handel en maatschappelijke structuren.

Op cognitief niveau betekent verbondenheid dat mensen inzicht hebben in lokale, nationale en mondiale vraagstukken en begrijpen hoe landen, gemeenschappen en bevolkingsgroepen onderling afhankelijk zijn.

Op sociaal-emotioneel vlak gaat verbondenheid over empathie, solidariteit en respect voor diversiteit. Op gedragsmatig niveau uit ze zich in handelingen die bijdragen aan vrede, duurzaamheid en sociale samenhang.

Verbondenheid stimuleert het creëren van omgevingen waarin mensen zorg dragen voor elkaar en voor de wereld om hen heen.

Belang van deze vaardigheid

In een steeds meer geglobaliseerde wereld is verbondenheid een essentiële vaardigheid om als volwassene zowel maatschappelijk als persoonlijk te kunnen floreren. Mensen die verbondenheid ervaren en erkennen, zijn beter in staat om bij te dragen aan een duurzame en rechtvaardige samenleving.

Verbondenheid draagt onder meer bij aan:

- **Duurzaamheid en toekomstgericht handelen**
Wie zich bewust is van onderlinge afhankelijkheid, maakt vaker duurzame keuzes en draagt actief bij aan het aanpakken van mondiale uitdagingen, zoals klimaatverandering.
- **Sterkere sociale relaties**
Verbondenheid versterkt de emotionele intelligentie en bevordert positieve relaties. Dit draagt bij aan zowel het eigen welzijn als dat van anderen.
- **Verantwoordelijk burgerschap**
Volwassenen met een sterk gevoel van verbondenheid nemen beslissingen die gelijkheid, rechtvaardigheid en duurzaamheid bevorderen. Ze fungeren bovendien als positieve rolmodellen binnen hun gemeenschap.
- **Aanpassingsvermogen en probleemoplossing**
Inzicht in globale samenhangen helpt mensen om complexe problemen op een creatieve en kritische manier te benaderen.

- **Zingeving en persoonlijke voldoening**

Verbondenheid met iets dat groter is dan zichzelf geeft richting en betekenis aan het handelen en versterkt het gevoel van persoonlijke vervulling.

Ontwikkeling van deze vaardigheid (6-10 jaar)

Tussen de leeftijd van 6 en 10 jaar bevinden kinderen zich in een belangrijke fase voor de ontwikkeling van verbondenheid. Via ervaringen en gerichte begeleiding groeien ze in bewustzijn, respect en verantwoordelijk gedrag.

- **Bewustzijn en nieuwsgierigheid**

Kinderen beginnen verschillen en overeenkomsten op te merken tussen mensen, culturen en omgevingen. Ze ontwikkelen een basisinzicht in waarden zoals eerlijkheid, vriendelijkheid en zorg voor anderen en de natuur.

- **Respect ontwikkelen**

Door groepsactiviteiten, rollenspellen en samen leren krijgen kinderen meer respect voor andere perspectieven, gevoelens en achtergronden. Dit uit zich in gedrag zoals delen, helpen en samenwerken.

- **Verantwoordelijkheid nemen**

Door kleine taken, zoals recycleren of het zorgen voor planten en dieren, oefenen kinderen verantwoordelijkheid. Deze ervaringen versterken hun gevoel van betrokkenheid bij hun gemeenschap en hun omgeving.

Observatie van het niveau in de klas

Niveau 1

Kinderen tonen interesse in mensen en hun omgeving, maar hebben begeleiding nodig om na te denken over de impact van hun handelen. Ze tonen vriendelijkheid en verantwoordelijk gedrag vooral na aanmoediging.

Niveau 2

Kinderen tonen actieve betrokkenheid bij sociale en milieugerelateerde thema's en laten empathie zien. Ze nemen initiatief in eenvoudige, duurzame acties, al is af en toe ondersteuning of herinnering nodig.

Niveau 3

Kinderen verwoorden zelfstandig het belang van zorg voor mensen en de natuur. Ze tonen consequent empathisch en verantwoordelijk gedrag, nemen initiatief voor duurzame acties en doen voorstellen om hun gemeenschap te versterken.

Samenhang met andere vaardigheden

Verbondenheid staat in nauwe relatie tot verschillende andere transversale vaardigheden:

- **Empathie** – rekening houden met het welzijn van anderen
- **Kritisch denken** – doordachte keuzes maken op basis van inzicht
- **Creativiteit** – vernieuwende oplossingen bedenken voor complexe uitdagingen

Didactische tips voor het ontwikkelen van deze vaardigheid

Om verbondenheid bij kinderen te stimuleren, kunnen leerkrachten:

- **Wereldwijde bewustwording bevorderen**
Gebruik boeken, video's en gesprekken over culturen en actuele thema's.
- **Empathie oefenen**
Werk met groepsopdrachten, samenwerkingsactiviteiten en hulpvaardige situaties.
- **Leerlingen betrekken bij duurzaamheid**
Laat hen deelnemen aan initiatieven rond zorg voor de omgeving, aangepast aan hun leeftijd.
- **Zelf het goede voorbeeld geven**
Toon respect, zorg en verbondenheid in je eigen gedrag als rolmodel.
- **Reflectiemomenten inbouwen**
Gebruik klasgesprekken of dagboeken om leerlingen te laten nadenken over de impact van hun gedrag.

6 LEEFTIJDSENMERKEN

Deze handleiding ondersteunt leerkrachten bij het kiezen van geschikte activiteiten om transversale vaardigheden te ontwikkelen.

Een goede keuze vertrekt altijd vanuit observatie van de leerlingen.

Elk kind ontwikkelt zich op zijn eigen tempo en vanuit een eigen vertrekpunt. Daarom is het belangrijk om activiteiten af te stemmen op de mogelijkheden, noden en interesses van elk kind. Door goed te observeren hoe leerlingen leren, samenwerken en reageren op uitdagingen, kunnen leerkrachten gerichte keuzes maken.

In dit handboek worden vaardigheden beschreven in drie niveaus (niveau 1, 2 en 3). Deze helpen om de ontwikkeling van leerlingen beter te begrijpen.

Daarnaast biedt dit hoofdstuk een overzicht van drie belangrijke ontwikkelingsdomeinen:

- cognitieve ontwikkeling
- emotionele ontwikkeling
- fysieke en motorische ontwikkeling

Deze inzichten, aangevuld met kennis uit de neurowetenschappen, helpen leerkrachten om realistisch en doelgericht te werken.

6.1 Cognitieve ontwikkeling

Tussen 6 en 10 jaar maken kinderen grote stappen in hun denken. Ze worden zelfstandiger, nieuwsgieriger en leren logischer redeneren.

Denken en redeneren

- Tot 6 jaar: denken vooral concreet en vanuit zichzelf (preoperationele fase).
- 6–10 jaar: kinderen leren logisch denken over concrete situaties. Ze begrijpen oorzaak en gevolg en kunnen ordenen en vergelijken.
- Vanaf 10 jaar: ze beginnen abstracter te denken (ligt grotendeels buiten deze doelgroep).

Geheugen en leren

- Werkgeheugen: kinderen kunnen steeds meer informatie tegelijk vasthouden.
- Langetermijngeheugen: kennis wordt beter opgeslagen en teruggehaald.
- Leerstrategieën: oudere kinderen gebruiken hulpmiddelen zoals ordenen of beelden om beter te onthouden.

Aandacht en zelfcontrole

- Kinderen leren zich langer concentreren, afleiding te negeren en impulsen beter te beheersen.

Taal en denken

- Woordenschat groeit sterk.
- Kinderen leren complexer spreken en redeneren.
- Ze houden steeds meer rekening met het perspectief van anderen.

Probleemoplossing en zelfsturing

- 6–7 jaar: eenvoudige planning, vaak via proberen.
- 7–8 jaar: flexibeler omgaan met veranderingen.
- 8–9 jaar: problemen in stappen aanpakken.
- 9–10 jaar: beter omgaan met moeilijkheden en volhouden.

6.2 Emotionele ontwikkeling

Tussen 6 en 10 jaar groeien kinderen sterk in het begrijpen en reguleren van emoties.

Emoties begrijpen

- 6–7 jaar: herkennen basisemoties
- 8–9 jaar: begrijpen complexere gevoelens
- 9–10 jaar: tonen empathie en passen gedrag aan

Omgaan met emoties

- Jongere kinderen zoeken hulp bij volwassenen
- Vanaf 8 jaar gebruiken ze eenvoudige strategieën
- Rond 10 jaar reguleren ze emoties steeds zelfstandiger

Zelfvertrouwen

- Eerst afhankelijk van volwassenen
- Daarna vergelijken met anderen
- Uiteindelijk stabiel en realistischer zelfbeeld

Sociale relaties

- Vriendschappen worden dieper en betekenisvoller
- Kinderen leren beter omgaan met conflicten
- Samenwerking en verantwoordelijkheidsgevoel nemen toe

6.3 Fysieke en motorische ontwikkeling

Kinderen groeien gestaag en ontwikkelen hun motorische vaardigheden.

Belangrijke evoluties

- Betere coördinatie en lichaamscontrole
- Fijnere motoriek (schrijven, tekenen)
- Meer kracht en evenwicht

Invloed op andere domeinen

- Emotioneel: succeservaringen versterken zelfvertrouwen
- Sociaal: sport en spel stimuleren samenwerking
- Cognitief: beweging ondersteunt aandacht en denken

6.4 Inzichten uit de neurowetenschap

De hersenen ontwikkelen sterk tussen 6 en 10 jaar. Dit heeft een directe invloed op leren en gedrag.

Ontwikkeling van de hersenen

- De prefrontale cortex helpt bij plannen, nadenken en zelfcontrole
- Het limbisch systeem speelt een rol bij emoties
- Verbindingen in de hersenen worden sterker en efficiënter

Gevolgen voor leren

- Sneller en beter leren
- Sterker geheugen
- Meer logisch en gestructureerd denken

Belang van ervaring

De hersenen zijn flexibel en ontwikkelen zich door ervaringen. Daarom zijn belangrijke groeikansen:

- samenwerken
- omgaan met emoties
- doorzetten bij uitdagingen

Motivatie

Kinderen leren beter wanneer ze:

- positieve feedback krijgen
- succes ervaren
- duidelijke doelen hebben

Dit versterkt hun motivatie en zelfvertrouwen.

Flexibel denken

Kinderen leren steeds beter:

- strategieën aanpassen
- eerdere ervaringen gebruiken
- nieuwe oplossingen bedenken

Deze inzichten helpen leerkrachten om activiteiten te kiezen die aansluiten bij de ontwikkeling van hun leerlingen en die de groei van transversale vaardigheden ondersteunen.

7 HOE TRANSVERSALE VAARDIGHEDEN AANLEREN IN DE BASISCHOOL?

7.1 Kolb's leercyclus als leidraad

Het aanleren van transversale vaardigheden in het basisonderwijs is essentieel voor de brede ontwikkeling van kinderen. Deze vaardigheden ondersteunen hun sociale en emotionele groei en vormen een belangrijke basis voor hun verdere schoolloopbaan en hun functioneren in het dagelijks leven.

Het onderwijzen van transversale vaardigheden verschilt van klassieke vakken. Waar het vaak gaat om kennisoverdracht, ligt de focus hier op:

- het herkennen en begrijpen van gedrag
- het inoefenen en toepassen van vaardigheden in verschillende situaties

Om dit proces doelgericht te begeleiden, kunnen leerkrachten werken met **Kolb's leercyclus**. Deze bestaat uit vier samenhangende fasen:

1. Concrete ervaring
2. Reflectie
3. Inzicht en begrip
4. Toepassen in nieuwe situaties

Een volledig leerproces doorloopt alle vier de fasen.

Elke fase speelt een cruciale rol in het ontwikkelen van gedragscompetenties bij kinderen. De fasen kunnen op verschillende momenten in het leerproces worden ingezet, maar voor een **volledige en duurzame leerervaring** is het belangrijk dat alle vier aan bod komen.

- ze ervaren
- ze denken na
- ze begrijpen
- ze passen toe

Deze aanpak maakt leren actief en betekenisvol. Ze helpt kinderen om vaardigheden te ontwikkelen die ze hun hele leven kunnen gebruiken.

7.2 Fase 1: Concrete ervaring

In deze fase doen kinderen actief ervaringen op. Ze leren door te doen en te beleven.

Leerkrachten voorzien activiteiten waarin leerlingen:

- samenwerken
- empathie tonen
- problemen oplossen
- omgaan met uitdagingen

Voorbeelden van werkvormen:

- rollenspellen
- groepsopdrachten
- gezelschapsspellen
- verhalen en vertel oefeningen

Voorbeeld: een groepsopdracht met beperkte materialen, waarbij leerlingen samen een oplossing moeten vinden. Dit stimuleert communicatie, overleg en gezamenlijke besluitvorming.

7.3 Fase 2: Reflectie

Na de activiteit staan leerlingen stil bij hun ervaring. Ze denken na over wat er gebeurde en hoe ze zich voelden.

Leerkrachten kunnen dit begeleiden met vragen zoals:

- Hoe voelde je je?
- Wat ging goed?
- Wat vond je moeilijk?
- Wat deed je toen iets niet lukte?

Werkvormen:

- klasgesprekken
- tekenen of visualiseren
- korte nabesprekingen

Voor jongere kinderen helpen visuele hulpmiddelen zoals pictogrammen of emotiekaarten om gevoelens te benoemen.

7.4 Fase 3: Inzicht en begrip

In deze fase koppelen leerlingen hun ervaringen aan algemene inzichten.

Leerkrachten helpen door:

- eenvoudige uitleg te geven
- voorbeelden te gebruiken
- visuele schema's te tonen

Voorbeeld: bij samenwerken kan de leerkracht duidelijk maken waarom luisteren, overleggen en respect belangrijk zijn.

Samen kunnen leerlingen tot afspraken of inzichten komen, bijvoorbeeld in een poster:

- Wat helpt bij goed samenwerken?
- Hoe communiceren we duidelijk?
- Hoe tonen we respect?

Zo leren kinderen hun gedrag beter begrijpen en benoemen.

7.5 Fase 4: Toepassen in nieuwe situaties

Leerlingen passen hun inzichten toe in nieuwe situaties.

Leerkrachten zorgen voor oefenkansen, zoals:

- groepswork
- klasverantwoordelijkheden
- samenwerken in verschillende groepen

Leerlingen kunnen kleine doelen stellen, bijvoorbeeld:

- beter luisteren
- rustig omgaan met conflicten
- eerlijk samenwerken

Door herhaling en oefening worden deze vaardigheden deel van hun dagelijks gedrag.

8 SLOTBEBOUWING

Het SPIRIT-project richt zich niet alleen op de ontwikkeling van kinderen, maar ook op het versterken van leerkrachten in hun pedagogisch handelen.

Werken aan transversale vaardigheden is een waardevol proces dat bijdraagt aan de professionele groei van de leerkracht én aan de ontwikkeling van leerlingen.

Dit handboek biedt een duidelijk en samenhangend kader om transversale vaardigheden te stimuleren in het basisonderwijs. De aanpak is gebaseerd op wetenschappelijke inzichten en vertaalt deze naar concrete en bruikbare toepassingen voor de klas. Binnen het SPIRIT-project ligt de focus op belangrijke vaardigheden zoals kritisch denken, probleemoplossend denken, veerkracht, kritisch denken en empathie. Daarbij wordt ook aandacht besteed aan hoe deze vaardigheden met elkaar samenhangen en zich ontwikkelen binnen de brede groei van kinderen.

Een belangrijk uitgangspunt is dat transversale vaardigheden zich niet apart ontwikkelen. Ze groeien doorheen betekenisvolle ervaringen, spel en sociale interactie. Door rekening te houden met ontwikkelingsfasen en inzichten uit de neurowetenschappen, kunnen leerkrachten leeractiviteiten aanbieden die motiverend en doelgericht zijn. Zo ontstaat een leeromgeving waarin nieuwsgierigheid, samenwerking en persoonlijke groei centraal staan.

De leerkracht speelt hierin een sleutelrol. Niet alleen als begeleider, maar ook als voorbeeld. Door bewust om te gaan met eigen emoties, overtuigingen en sterktes, creëren leerkrachten een klasomgeving waarin respect, empathie en openheid vanzelfsprekend zijn.

Investeren in transversale vaardigheden bij kinderen is investeren in hun toekomst. Deze vaardigheden ondersteunen niet alleen het leren op school, maar bereiden leerlingen ook voor op een snel veranderende samenleving. Ze vormen de basis voor evenwichtig functioneren, kritisch denken en samenwerken.

Het SPIRIT-project nodigt leerkrachten uit om deze aanpak actief toe te passen. Het werken met dit kader versterkt de onderwijspraktijk en biedt tegelijk kansen voor eigen professionele ontwikkeling. Het klaslokaal wordt zo een leeromgeving waarin zowel leerlingen als leerkrachten blijven groeien.

Tot slot is samenwerking met collega's belangrijk. Door ervaringen uit te wisselen en samen te reflecteren, groeit een gedeelde aanpak rond transversale vaardigheden. Zo wordt het SPIRIT-project duurzaam verankerd in de schoolpraktijk.

Laat dit traject een bron van inspiratie zijn, zowel in de klas als in de professionele ontwikkeling. Samen kunnen we leeromgevingen creëren waarin niet alleen kennis centraal staat, maar ook groei, verbondenheid en ontwikkeling.

9 REFERENTIELIJST

1. European Commission (2020). *LifeComp: The European Framework for Personal, Social and Learning to Learn Key Competence*. Publications Office of the European Union. Retrieved from <https://publications.jrc.ec.europa.eu>
2. Collaborative for Academic, Social, and Emotional Learning (CASEL) (2020). *What is SEL?* Retrieved from <https://casel.org>
3. UNICEF (2019). *Global Framework on Transferable Skills*. UNICEF. Retrieved from <https://www.unicef.org/media/64751/file/global-framework-on-transferable-skills-2019.pdf>
4. Hanover Research (2018). *Incorporating Soft Skills into the K-12 Curriculum*. Retrieved from <https://www.hanoverresearch.com> [12.12.2025]
5. Institute of Education Sciences (2020). *What strategies do schools use to promote soft skills and how do those skills relate to later employment and success?* Retrieved from <https://ies.ed.gov> [12.12.2025]
6. Studies Weekly (2021). *The Importance of Teaching Soft Skills in Elementary Schools*. Retrieved from <https://www.studiesweekly.com/soft-skills/> [12.12.2025]
7. Brandi, U., Hodge, S., Hoggan-Kloubert, T., Knight, E. & Milana, M. (2023). The European year of skills 2023: skills for now and in the future? *International Journal of Lifelong Education*, 42(3), 225-230. <https://doi.org/10.1080/02601370.2023.2212424>
8. Care, E. & Luo, R. (2016). *Assessment of Transversal Competencies*. UNESCO <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000246590> [26.11.2025]
9. European Commission (2022). *Technological change and society*. European Union, Directorate-General for Research and Innovation. https://research-and-innovation.ec.europa.eu/document/download/fb7aa437-875b-4e92-bf99-d5ab17cde8cf_en?filename=ec_rtd_quarterly-ri-review_042021.pdf [24.11.2025.]
10. European Commission (2020). ESCO <https://esco.ec.europa.eu/en> [26.11.2025.]
11. European Training Foundation (2020). *Skills Demands Analysis*. <https://www.etf.europa.eu/en/what-we-do/skills-demands-analysis> [26.11.2025.]
12. European Union (2023). *European Year of Skills*. https://year-of-skills.europa.eu/index_en [26.11.2025.]
13. Kotsiou, A., Fajardo-Tovar, D. D., Cowhitt, T., Major, L. & Wegerif, R. (2022). A scoping review of Future Skills frameworks. *Irish Educational Studies*, Vol. 41, No. 1, 171–186. <https://doi.org/10.1080/03323315.2021.2022522>

14. Lehmann, M., Tankó, E., Tódor, I., Leros, C.-J., Decoster, A., Malisse, B. & Kulman, K. (2025). Future Skills in Education: Psychologists' Views on the Skills of the Future from the Perspective of Individual Well-Being. *Gyermeknevelés Tudományos Folyóirat*, 13(3), 167-180. <https://doi.org/10.31074/gyntf.2025.3.167.180>
15. Miller, R. (ed.) (2018). *Transforming the Future. Anticipation in the 21st Century*. UNESCO – Routledge. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000264644> [11.11.2025.]
16. Pérez, Reyna Elizabeth Rodríguez – González, Liliana Meza (eds., 2024). *Technological Change and Labor Markets: Productivity, Job Polarization, and Inequality*. Routledge.
17. Sala, A. & Cabrera Giraldez, M. (2022). *LifeComp. A European competence framework for better lives in our uncertain world*. Publications Office of the European Union. <https://data.europa.eu/doi/10.2760/491876>
18. Tódor, I., Lehmann, M., Dóri, T. & Kulman, K. (2025). Developing Transversal Skills in Primary Education: A Comparative International Study. *PedActa*, 15(1), 1-15. <https://doi.org/10.24193/PedActa.15.1.1>
19. UNESCO (2019). *Futures Literacy: An Essential Competency for the 21st Century*. <https://en.unesco.org/futuresliteracy/about> [26.11.2025.]
20. UNESCO (2020). *Embracing a Culture of Lifelong Learning*. UNESCO. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000374112>. [26.11.2025.]